

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

HETEDIK ÉVFOLYAM.

VI^{ik} füzet.

1876.

Junius.

I.

Egy új adat a „magyar t. társaság“ történetéhez.

Szilágyi István értekezése, melyet néhány hónappal ezelőtt a magyar akademiában felolvastak volt, nagy figyelmet támasztott azon adatoknál fogva, melyek a magyar tudós társaság történetét egykoru naplójegyzetek nyomán, új eddig ismeretlen oldalról világítják meg. Én mindezideig nem olvashattam ezt a nagyérdékű értekezést. Csak annyit tudok belőle, amennyit a napi lapok sovány tudositásából kivehettem. Ha jól emlékszem a Szilágyiféle naplójegyzetek szerint abban áll az egyik új felfedezés, hogy Kolozsvári M. györmegyei követ volt volna az az érdemes férfiú, aki a magyar tudós társaság eszméjét az 182^{5/7}-iki országgyűlésen legelsőben szőnyegre vitte és csak azután szóltak volna ahhoz mások és sokan. Ezen egykoru naplójegyzettel teljességgel nem vág össze az az adat, melyet a híres Nagy Pál kéziratban nálam levő követjelentési beszédéből közölni ezennel szerencsém van. A három ivre terjedő beszédnek a címe következő: „Nagy Pál Sopronvári

megyei dietai követnek az 1825, 1826, 1827. esztendőben tartott országgyűléséről committensei előtt tett relatioja, okt. 23. 1827.“ Ebben, miután a fontos és eddigelé leghosszabb országgyűlés főbb tárgyairól megemlékezik az országosan tisztelt férfiú; — így szól folytatólagosan: „Ezen főbb tárgyakon kívül örömmel jelentjük azon fényes gyarapodást, melyet nemzetünk s nemzetiségünk méltán vár a magyar tudós társaságnak a 11 és 12-ik, a Ludovicea katona nemzeti nevelő intézetnek pedig, a 17-ik törvény cikelyekben foglalt felállításától és valamint mi voltunk olyan szerencsések egy ily tudós társaságnak szükségét más pallérozottabb nemzetek példája szerint a circularis tanácskozmányokban legelsőben proponálni: úgy méltán dicsekedhetik ezen nemes vármegye, hogy kebelében született az a nagy hazafi, ki ezen propositionkat szintén azon kerületi ülésben nyomban felfogván, nagyemlékezetű atyjának példája szerint 60,000 forintot pengő ezüst pénzben ezen szent célra tüstént ajánlott és díeső nagylelkű példája által másoknak is alkalmatosságot nyújtott a haza oltárán áldozni, magának pedig oly oszlopot emelt, melyről bizvást elmondhatja: exegi monumentum aere perennius. Nincs már e tárgyra nézve egyéb hátra, mint hogy enemes megyének rendei is hazafiúi buzgóságok és tehetségek szerint azon intézetet, mint oly magzatot, mely kebeleiben született, nevelni igyekezzenek. Nem fogják a tek. rendek rossz néven venni, ha azt bátorodom kérni, hogy ezuttal itt tanácskozásban is méltóztassanak venni, mely módon kívánják, hogy mind az említett nagy huzafinak gróf Széchenyi Istvánnak, mind pedig a szintén hozzánk tartozó nagy lelkű gróf Festetics László ö nagyságoknak kijelentődjék a megye rendeinek hazafiúi örvendezése és szives hálaadása.“

Azt hiszem, hogy ezen követjelentési adat teljes hitelességre számíthat, mert azt csak fel nem tehetjük, hogy Nagy Pál kartársai és megbizói előtt oly érdemet tulajdonított volna magának, amit nem ő szerzett. Különben is követtársa jelen volt a beszámolásra tüzött megyei gyűlésen és szintén meg-

tette a maga relatioját. Tehát nem Kolozsvári M. hanem Nagy Pál hozta legelőször szóba az akademia eszméjét az 182 $\frac{5}{7}$ -iki országgyűlésen.

Nagy Pál beszámoló beszéde egyébiránt egyéb tekintetben is érdekes; meg nem állhatom, hogy egy pár adatot fel ne említsek belőle. A követjelentési beszédek tartásának szükségét indokolván így szól bevezetőleg: „Más szabad alkotmányokkal élő nemzeteknél, ahol nagyobb a publicitas, liberálisabb a censura és az ország lakosai érzékenyebbek az iránt, ami a törvényhozó hatalom körében történik, nem is igen szükséges a relatiók tétele, mert itt nem csak a diplomatica acták, hanem a nevezetesebb beszédek is számos sebes írók által fel-fogattatnak és nyomban száz meg száz nyomtatványokban az egész országban elterjesztetnek, a hol azokat minden rendelő lakosok óhajtvá várják és részvéttel olvassák. Azonban mi tagadás nálunk az egész országban egy pár száz ember aki magának a jegyzőkönyvet megszerzi és ha a nevezetesebb felirások vagy királyi válaszokból három s négy száz példányok nyomtatattatnak, azoknak nagyobb része a könyvnyomtató nyakán marad; ugyanazért fájdalommal kell megvallanunk, hogy hazánkban felette nagy azoknak száma, nem csak a pallérozottabb classisban, de azok között is, a kik a tudományok nemeiben jártasok, kiknek alig vagyon ideajok arról ami az országgyűlésen történik. (Bezzeg nem ugy van most!) Ezen hideg indifferentismus és a haza ügye iránt való aggodalomnak fogyatkozása, mit bizelkedjünk hiába magunknak, nem egyebet jelent mint a nemzeti lélek szunnyadozását és nem a legkevesetgőbb jóvendölésekre nyujt alkalmatosságot vagy talán ez azon ultima differentia egy oly constitutio között, mely csak keveseket és egy olyan között, mely az egész nemzet massáját interessalja.“

Majd mielőtt az országgyűlésen felvett főbb tárgyakat sorra szedné így szól előljáróképen: „Azt a megjegyzést kell tennem, hogy mi Posonyba lett érkezésünkkel megtettük a T. SS. és RR. utasítások szerint legelsőben is ő cs. kir. főhercegségénél az ország nádoránál köteles mély tiszteletünket

és mind megyénknek mind hazánkknak ügyét hathatós pártfogásába ajánlottuk. Megtiszteltük továbbá az ország zászlóseit és nagyjait, kihagyván mindazáltal némely olyanokat kiket itten nevezni felesleg volna, a kik t. i. magokat a legutólsóbb időkben a hazai törvényeknek legázolásában megkülönböztették, mert méltatlanoknak tartottuk azokat a nemzeti tiszteletre, a kiket egy szabad nemzetnek csak gyűlölni s megvetni lehet s kell.“ Azt mondja másutt a törvénytelen rendeletek végrehajtására kiküldött commissariusokról, a kiknek megbüntetésétől az ország rendei egyedül az ő felsége iránt való hiveségből állottak el, hogy azok „szerenesétlének, ugyis elegendőképen meg vagynak büntetve a közönséges vélekedés (publica opinio) által, melynek már mai időben az egész világ kénytelen hódolni s a melynek gyalázó bélyegét sem hivatalok sem titulusok sem a mellen függő rendek soha senkiről le nem mossák.“

Az egész beszéd minden részleteiben igazolja, hogy Nagy Pál méltó volt egykorui tiszteletére, a költő ódájára a halhatatlan Széchenyi elismerésére, ki róla „Keletnépében“ így nyilatkozik: „Adjuk meg mi az istené, de adjuk meg azt is mi e nagy hazafiúé, ne tagadjuk meg tőle azon babért, melyet érdemle; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok, s mely babér, ha ő többé nem lesz, bár akarjuk, bár ne, még akkor is fog zöldelni hálántékai körül, mikor annyi közülünk már rég felejtve s örökre elsüllyedve lesz a néma idők tengerébe“

Sárospatak, ápr. 29. 1876.

Szinyei Gerzson.

II.

A theologiai fakultások az olasz parlament előtt.

(Folytatás.)

1875. április 25-re lett kitüzve napi rendnek a bizottsági előadó Broglio véleményes jelentése, illetőleg indítványa a miniszteri törvényjavaslat tárgyában. A ház első szónoka Cor-

renti, a kultus miniszter volt. Beszédje, némi kihagyásokkal, a következő:

„Meg kell vallanom, hogy esudálkozással olvastam Broglio élénk zugalmas előadását. Pompásan kikerülte azon rövid sorok élet, melyekkel eltörlési javaslatomat bemutattam. Most indokolnom kell, honnan eredt azon rövidség, mondhatnám szükmarkuság a bemutatásban.

Mindenekelőtt a számitó okosság tanácsolá nekem a lehető mérséklést egy oly kérdésben, mely nem csupán az eszméké, az érdekeké, de elegyítve van a lélek legbensőbb érzelmeivel, melyeket szavazással eldönteni vagy a szavazatok többségével megalázni nem szabad. Ezért mikor a theol. fakultások eltörlését javaslatba hoztam, inkább arra kellett törekednem, hogy emlékeztessenek a motivumokra, mintsem kifejtsem azokat, melyek tudnillik javaslatom előállítását a korábbi parlamenti határozatok szerény, de szükségképeni következményeként tüntetik föl.

„Valójában minden, ugynevezett parlamenti előzmény azt hitette el velem, hogy a kérdés magától meg lesz oldva; s hogy az idő hosszú és türelmes folyása, a tények érett volta, a vélemények összhangzása fel fognak menteni bennünket az elvek harcától, mikor a következmények felől mindanyionk öntudata biztosságban volt.“

„De mivel a t. előadó nem ebben a véleményben van, engedjék meg, hogy oly dolgokat mondjak el, melyeket bár mindenki tud, de ugy látszik nem fölösleges újra meg újra rájuk emlékeznünk, a melyek tudnillik engem arra a meggyözödsre birtak, hogy a theologiai fakultások eltörlési javaslatával a törvényhozási előzmények által rám rótt szükségnek engedelmeskedem.

„A theol. fakultások 13 év óta haldokolnak. Haldokolnak reménynélkül s azzal az évről évre előforduló fenyegetéssel, hogy siettessük-é, kivált pénzügyileg teljesen tarthatatlan állapotuknak végét.“

Érinti itt azon történeti előzményeket, melyeket mi a bevezetésben előadtunk, s aztán így folytatja:

„Ez életnélküli fakultások, e fakultás nélküli tanszékek, e tanítvány nélküli iskolák tőrőse nem méltó az egyetemhez, nem a kormányhoz. 1868-ban fölmerül az alternatíva vagy szabályozni kell a fakultásokat, vagy el kell törölni. Természetesen nem hiányoztak a vádak és panaszok. Évről évre megújult a kérdés s a halogatás oka nem anyira politikai indokból eredt, mint tán a szánakozásból a tanítvány nélkül maradt professorok iránt. 1869-ben már erősebb hangok hallatszottak az eltörlés mellett. A huza-vonából már majd botrány lett. Akkor volt, ha nem csalatkozom, az összes egyetemeken 16 hallgatója a theológiának, ők is mint képzelni lehet inkább látszólagosak. Ez alkalommal történt, hogy hivatali elődöm Bargoni magára vállalta a theol. fakultások eltörléséről szóló javaslat tanulmányát s beterjesztését, a nélkül, hogy csak szó is lett volna többé arról, hogy a javaslat az egyetemek reformjának messzeható tervével összeköttesék. Oly nagy lett a kívánság, hogy az ügyben valahára történjék valami határozat.“

Előadja tovább Correnti, hogy mikor ő miniszter lett, a gazdálkodás, a fősvény budget évében 1870-ben okvetlen szemet kellett vetnie a theol. fakultások költségeire is. Az előtanulmányok készen voltak, s ő benyujtva javaslatát, olybá vette a dolgot, mint a mi ugy is megért, s más részről azért adott az egyetemek reformjától teljesen független álló javaslatot, mert nem valami tisztos dolog lett volna a reformot törléssel kezdeni. „A theol. fakultások kérdését, illetőleg törlését belátásom szerint, nem lehet reformnak tekinteni, nem új dolgoknak, sőt mint egy végrehajtott tény betetőzésének, mint egy elhatározott végrehajtásának, melyel ugyis már soká késünk. E javaslat mellékes okok miatt újra meg újra elhalasztatott s most, hogy a 7-es bizottság véleményét vártuk, újra halogatósról kell hallanunk! Azonban jelenben még is elfogadtam volna a halasztást a bizottság iránti készségből s azon vágyból, hogy a háznak unalmat és fáradságot ne okozzak, ha az előadói beszédben ironikus színezetet nem látnék; elfogadtam volna ha ez előadói beszédnek csak végkövetkezményeit ol-

vastam volna. De mint beszédem elején is mondtam, nem csekély volt csudálkozásom az idézett beszéd hallattára. A Broglio által felhozott, s hatásos rövidséggel vázolt okok a Parlamentben a theol. fakultások iránt eddig uralkodott felfogás megváltoztatására törnek, arra hogy e halálra ítélt fakultások, melyek inkább udvariassági mint didaktikai szempontokból türettek eddig, újra felelevenitessenek. Broglio beszéde nem arra céloz, hogy végezzünk az ügygyel, hanem, hogy csak most kezdjünk hozzá.

A miniszter szavait eddig a célból idéztük, hogy feltüntessük azon élénk ellentétet, mely a bizottsági vélemény s a miniszter felfogása, valamint az ezt tapsokkal kísérő ház gondolkodása közt van. Az olvasó az idézett helyek után joggal lehet elkészülve élénk, s a kérdést minden oldalról felfogni ígérkező vitára. Várakozásában, hiszem, nem is fog megcsalódni. Röviden összefoglalva azért Correnti beszédjének azon többi részét, melyekben a bizottsági vélemény fő irányát tovább részletezi, sietni fogunk positiv ellenérveinek megösmertetésére.

Előadja tehát, hogy éppen azon időben beterjeszteni szándékolt universitási reform érdekében is szüksége van arra, hogy megismerje a ház véleményét, miután ő az egyetemek reformjában a theol. fakultásokról már emlékezni sem akar; s így nem fogadhatja el a további halasztást.

Előadja, hogy míg a bizottsági vélemény egy pontjában így szól: „Bizonyára el kell törülni valamennyi mostani theologiai fakultást“ s ez által a törvénjavaslat első paragrafusát szószerint magáévá tette; míg főnehézségét a konserválandó tantárgyakra stb. helyezi s így a javaslat második paragrafusában akad fönn: a helyett, hogy e tekintetben felvilágosítást hozott volna a ház elé, mint ezt tennie hivatása volt, oly javaslatot tesz közzé, mely semmi elvi kérdést meg nem old, de a folytonos halogatással a kérdést még inkább elrontja.

Nem fogadja el tehát a bizottság javasolt napi rendjét, de fölhívja a házat a vitára ő maga, minthogy éppen szónál

van, használni fogja az alkalmat, s előadja okait a kérdés lényege felől.

„Jeleztem már a parlamenti előzményeket. Ezen előzmények után a theologiai fakultások iránt tapasztalt türelem már megszűnt a méltányosság színét viselni, sőt a további türés miatt joggal lehetett volna a kormányt gyöngeséggel és hanyagsággal vádolni.“

„Másodsorban a gazdálkodási szempont jő. A theol. fakultások fikciójának föntartása évi 70—80 ezer lirájába (35—40 ezer forint) kerül az államnak. Igaz a mit az előadó említett, hogy a folyó évre a költségek már kiadandók, s hogy néhány következő évre is alig lehetne többet mint felét meggazdálkodni ez összegnek, a nyugdíjazások miatt. A gazdálkodás dolgában igen közönséges az a sofisma, mely a régi rendszerrel azért nem akar szakítani, mert az új intézkedés csak kevés hasznot ígér. Nehogy e sofismával éljünk a theol. fakultások további támogatására. Egyébiránt 35—40 ezer lira elég számbavehető összeg a közoktatás szegény budgetjének. Bizonyára nagyobb hasznát vehetnők e pénznek ha egyetemeken vagy más külföldi egyetemeken magokat képezni akaró szegény, törekvő ifjak javára fordíthatnám, mint fordítva a theologia hallgatóira, kik az idén összesen 4-en vannak.

„Igen, uraim, az állam összes theologiai fakultásain ez idényre 4 hallgató van beírva, kiknek tanítása, feltéve, hogy valóban tanulók, fejenként az államnak 20 ezer lirába kerül csak egy év alatt.

„Lehet e tünni a dolgok ez állapotát már csak intézményeink méltósága szempontjából is? őszintén megmondom, hogy ha a ház egy vagy két theol. fakultást megakar ujitni egyetemeken, tegye azt akként, hogy azok valódi iskolák legyenek, de ne tőrjön tovább egy ilyen fikciót, egy ilyen hivatalos hazugságot.

„Részemről azt hiszem, hogy nem hasznos, nem is lehető, sem illő, hogy az állam állítson bármily módon theologiai fakultásokat.

„Ki fogom fejteni okaimat, melyek engem e meggyőződéésre birtak.

„Mi a positiv theologia, tekintve konstitualó alakját, tanításának, közlésének módját? Ellentéte a filozofiának. A filozofia igazságot keres, melyről tudja, hogy birtokában nincs. A theologia viszont birtokában van egy igazságnak s csak arra van szüksége, hogy előadja, hogy tisztaságában megőrizze s abból minden következményt le vonjon. A theologia logikai formája a deductio, a syllogismus, melynek előfeltéte mindig valamely kijelentett igazság. A filozofia logikai formája az inductio, mely alanti; bizonyos tényekről törekszik emelkedik az ismeretlenre s bizonytalanra. E két tanulmány tehát teljesen ellenkező uton halad, melyek szerencsésen összeérhetnek ugyan, azonban kiinduló pontjuk határozottan különböző.

„Ki vállalkoznék immár közületek a theologia e kiinduló pontjainak, általános elveinek, egyszóval a dogmáknak megállapítására? Természetesen miként az előadó, én is a hagyományos, pozitiv, egyházi theológiát értem s nem azt az úgy nevezett rationalis, spekulativ theológiát, amely, hogy úgy szóljak, koronája a filozofiának. Kivállalná magára ama hagyományos igazságok őrzését, meghatározását, fejtegetését? Hogyan válasszon a status tanítókat, e szent tudományhoz, hogyan bírálja meg, hogy megfelelnek é ők az alap dogmák követelményeinek? Egyedül az egyház, mely a dogmák igaz s élő letéteményesének vallja magát, szerezheti meg a meggyőződést, vajon a theologiai tanok megegyeznek-e az alapelvekkel, az iskola az egyházzal. Jegyezzétek még meg azt is, hogy a dogmák nincsenek úgy körülírva, hogy az általunk megszokott logikai s történelmi utakon eljáritathatók lennének. Inspiratio kell hozzá, hogy hozzájuk jusson valaki, mert csak így lesz az egyházi traditiókból élő dolog, képes a fejlődésre s gazdagulásra. Nem lehet tehát más tekintély e tan közlésében, tanítása felett való örködésben, mint maga azon tekintély, amely az ismeret ezen módja és elveit bírja. Mit tehetne a status legjobb esetben a theologia

érdekében? Állíthatna bevezető, propedeutikus iskolákat s így megközelíthetné a theológiát, de lábát soha sem teheti magába a theológiába. A mit az állam tanítana, a legjobb akarat mellett is, bölcsészeti jelleget hordana magán; addig soha sem mehetne, hogy egy tekintélyt szigorú deductio útján hirdettesen polgárainak.

„Mentül tovább fontolgatjuk, annál világosabb lesz az egyház és theológiája közötti benső s fölbonthatlan kapcsolat, annál világosabb az állam és egyház, a bölcsészet és theologia közötti ellentét. A theologia vitatkozást nemtűrő s a hit erején nyugvó alapelvekre támaszkodik, a hit e szerint szükséges előzménye a theologiai tanításnak; a hit theologiai érényében részesülni, abban megáltni: a kegyelem gyümölcse; a kegyelmet kérni, megnyerni, megőrizni s közölni vallásos gyakorlatok által, a szentségek csudájával lehet. A hit és kegyelem e szerint két elengedhetetlen feltétele minden hasznavehető theologiai tanításnak; a theologiai iskola szükségkép az egyházé, sőt oly szent tan, melyben szükségkép s logikaszerűleg a természet és észfölötti elvek uralkodnak s a hol a vallásos cselekményeket gyakorolni kell s behatolni a kegyelem mystikus világába. A pozitív theologia tanítása tehát természetszerűleg egyházi functio s ott kell maradnia az egyházi körben.

„Azok után miket elmondék nem szükség megállanom, hogy elmondjam mily helyzetbe jutna egy kormány, akar a „jó kormány“ melynek a theologiai tanárokat kellene kiválasztani, megállapítani a tanpályákat s a pozitív theologia vizsgálatait rendezni.“

Nekünk feltűnt, s hisszük az olvasónak is fel fog tűnni azon akadémiai hang, mely a miniszter beszédét átrezgi. De tárgya olyan, hogy enemi fejtegetés kikerülhetlen vólt s ez az oka, hogy helyeslésünket nem lehet megvonni tőle, sem a minisztertől sem az őt figyelemmel hallgató képviselőháztól. Mindenesetre a miénktől különböző miveltségi viszonyoknak kell betudnunk ez érdeklődést, a theologiai eszméknek e forgalmát, melyeket a következőkben még fokozódva találunk.

„Engedjék meg uraim . hogy néhány szóval érintsem az analogiát valamint a különbséget, mely a theologia és a filozofia között van. Hívjuk segítségünkre, e nem közönséges nehézségű tárgyban a történelmet. A tények egy bizonyos pontig hasonlítanak a dogmákhoz; biztossággal lehet belőlök kiindulnunk. Az emberi gondolkodás történetében tehát nem találánk-é adatokra, melyek szerint a theologia és a bölcsészet egy és ugyanazonok? Bizonyára igen; s ehez mérhetjük a következményeket. A középkor kellő közepében Scotus Erigena vallott hasonló elveket, melyeket az egyház csakhamar herezisnek ösmert. S igaza volt. Tudják önök mi a neve Scotusnak a gondolkodás további változataiban. Egyszer Giordano Brunó, aztán Spinoza, Schelling, Hegel. A bölcsészeti theologia ontológiává, az absolutum tanává lett, míg végül a transcendentalis idealismus tétele s ellentételéhez emelkedett. Valószínűen ez lenne az egyedüli positiv theologia, melyet a filozofiától nyerhetnénk.*) Ez úton haladva pedig elfogadna-e bennünket az egyház?

„Más oldalon pedig az egyetlen positiv theologia áll, melyhez a természet felletti kijelentés elfogadása és vállalásával lehet jutni. De ez szintén nem utja a szabad tanításnak. Azonban oly megkülönböztetéssel is birunk a bölcsészeti tanok és a theologia felől, melyet elfogad az egyház, el az oktatási módszer s az emberi alázatos logika, mely az igazságot csak a keresés után fogadja el.

„A középkor nagy theologusa, az egyház utolsó tudora egy a legnagyobb bölcsészti tehetségek közül; kit csak képzelni lehet, Aquinoi Tamás mit tett kora összes tudásának fáradságos rendszerezése végén? Aquinoi Tamás így szolt: „A filozofia szabad s vizsgáló methodussal indul ki; nem oldhatja meg az élet nagy s végső problémáit, tán inkább homályba borítja. Elérve az absolut igazság küszöbéhez, sejti, reményli a megoldás lehetőségét az emberi természet és

*) Jellemző, hogy az olasz, mint ni egyformán a német bölcsészekhez jár oskolába; jellemző, hogy 72-ben még nálók a Hégeli filozófiával a képviselő házban is érvelnek.

elme szükségletei miatt. De mikor a sejtelmeken túl a bizonyosságra akar átlépni, midőn a reménytől vezettetve a hithez vágy elérni: nincs más módja mint a mysticus világba lépnie, kegyelem világába, hogy alázatos tanítványa legyen a positiv theologiának vagyis a kijelentett bölcsészetnek, hol megszűnnek a kétségek, meg a szorongató aggodalmak, kezdődik a deductio békés munkája, melyben a nyugalom honol, hova minden lélek egyaránt vágyik.

„Aquinoi Tamás bámulatos, mély és természetes megkülönböztetését elfogadta az egyház is. Tőle kezdve a közép koron át egész napjainkig, ez a didaktikai elv lön elfogadva: a bölcsészet bevezetés a hithez. Az így felfogott bölcsészet ha nem mérkőzhetik is a vallásos hit vagy egy absolut dogma positivitásával és erejével, mindamelllett előcsarnoka, szűrőkülete a kijelentésnek, a remény tudományának, megfelelő Tertulian ama profeticus felkiáltásának, anima naturaliter christiana, melynek bizonyos tekintetben oly különös találkozása van a Kant féle praktikus ésszel, amely a keresztyén dogmák szükségét az ember moralis követelményeivel, mint logikai kényszerűséggel indokolta. Következésképp a kijelentés, melyet a positiv theologia számunkra mint történelmi s egyuttal természet fölötti tényt biztosít, a bölcsészet által mint elménknek szükségképeni befejezője, mint természetünknek sejtett vágya úgy vezethető be.

„Az eszmék előadott sorozata, az állam és egyház absolut különbségének fentartásával, a következmények számára lehetővé teszi az egyetértést, mely elveszi az ellentétek életét, a nélkül, hogy feláldozná az ismeretnek egyik vagy másik módját; az eszmék e sorozata nincs ellentétben az egyház tanításaival. A bölcsészeti iskolák tehát nem okvetlen ellenségei a positiv theologiának. A positiv theologiának nem lehet bele olvadni a filozófiába, hogy fel ne adná lényegét a kijelentett igazságok tanát; viszont a filozofia sem szegődhetik a theologia szolgálatába a nélkül, hogy meg ne tagadná hivatását az igazság őszinte és szabad keresését. E megkülönböztetés természetes és üdvös. Tartsuk meg szabadságunkat s

hagyjuk szabadon az egyházat. Ha az észszerű bölcsészet a keresztyénség felé halad, valamint ha a keresztyénségtől jő a modern társadalom illette, annál jobb; ránk az tartozik, hogy megmaradjunk a szabadságban, hűvek az igazság kereséséhez; legyen az egyház kötelessége hűnek lenni a végső, a legmagasb, az isteni igazsághoz, amely a pozitív theologia tulajdonképeni tárgya, de azt úgy tanítsa, úgy közölje, mint természetfeletti ajándékot, mint a mystikus világnak egy részét.

„A theologia a kegyajándékokon élő, természetfeletti egyházi világ emanatiója. Iskolája szükséges függeléke az egyháznak; alkotó része akkor is, midőn szent helyén küzd; mint őrszem van helyezve a profán világ közzé.

„Végül meg kell említenem még egy okot. Mi amint Rómába jöttünk, végrehajtottuk az állam és egyház különválasztását, kimondván, hogy nincs s nem is akarjuk, hogy legyen illetékességünk a tisztán vallásos egyházi dolgokban: s most mégis a legnagyobb tekintélyt a hitnek, a dogmának tanítását akarnók-e magunkhoz ragadni? Igaz, hogy e szörnyű ellentétek megoldására lenne egy út, az ha a tanítás megállapításában, a tanárok kinevezésében alá vetnök magunkat az egyházi tekintélynek. Föltéve, hogy elmennénk e bámulatos lemondásig, ekkor sem élvezhetnök nyugton szolgálai megadásunkat.

„Hányszor ellentétbe jöhet valamely egyházi rendelkezés a polgári rend valamely alap tételével. Hosszu történeteket lehetne elmondanom ilyes összeütközésről úgy a mult századokból, valamint jelen időnkől. Tekintsetek a mostani Németországra, hol Bonnban épen napjainkban két theologiai professor, kiket a püspökök kiközösítettek, a polgári kormány által helyeselt theológiát tanít az iskolákban. Nincs vége a hasonló eseteknek. Könnyű pedig belátni, hogy épen a mi földünk lenne termékeny talaja e fajta zavaroknak, ha nekünk is lenne hivatalos theologiánk.

„Vajon van-é vágyunk, megtehetjük-é azt, hogy mi ez utra rálépjünk? miféle tanokat választanánk theologiai isko-

lánk számára? Egyházzá változzunk-é mi magunk, parlamentünk zsinattá vagy ellenzsinattá? Szabadjára hagynók-é professorainkat, hogy már maga e tény által a positiv theológiát rationalis vagy bölcsészeti theológiává változtassuk? Vagy a theologiai fakultásokra magokra biznók tanítási anyaguk és irányuk szabad megválasztását, teremtvén az által egy új egyházi tekintélynek organumát, mely összeütközésbe jöhet ép úgy az állammal, mint az egyházzal? Valóban nem tudnám megérteni, hogy a két hatalom jótékony s egyszerű elválasztása után, mely úgy a történelemben, mint az emberi lélekben, a hitben mint az észben megleli igazolását, hogyan bukhathnak szándékosan vissza egy oly térre mely újra örök összeütközéseket teremne számukra. Legyünk őszinték; ebben áll erünk, ez kötelességünk, s higgyük, hogy az őszinteség jóra vezet bennünket!!

Eddig Correntinek a vitát megnyitó jelentékeny beszéde Sorainnak nem célja, olvasóm sem örömet tünné, hogy kritikát írjak itt e beszédre. Correnti megfogja azt kapni nem egy képviselő társától, előttünk pedig épen az az érdekes, megtudni miként vivódnak az olasz elmék a jelen harcban.

Az elnök Brogliót, az előadot hívja föl a szólásra, ki néhány jelentéktelen észrevétel után kijelenti, hogy a bizottság nevében föntartja javaslatát, még pedig e két pontban. Először a professionalis theologiai iskolának az állam nem adhat helyet többé egyetemeken, másodsor, ebből még nem következik „hogy az állam minden theologiai tanításról lemondjon“ Föntartja tehát a javaslatot, hogy a vita az egyetemek reformjának idejére halasztassék. Broglió jelzett két pontja alkalmas a megtámadásra, mit a miniszter csak hamar megragadt s igen ügyesen használt fel céljára. Ha az előadó — mond — belenyugszik abba, bizottságával együtt, hogy professionalis theologia többé ne legyen az egyetemeken, ezzel a törvényjavaslat első cikkelyét elfogadva. Nincs, nem lehet más különbség köztök, mint a második cikkely felfogásában. Ez képezheti a vita tárgyát s miért ne képezné azonnal. Üti a vasat mig meleg. Ha professionalis theologia nem kell — mond — ez

alatt legjobban a tisztán egyházi — vallásos részét kell érteni a theológiának. Vagyis az állam theologiai dogmát semmi körülmény közt sem taníthat. Taníthatja tehát csak azon részét a theologiai tanoknak, mely általánosabb érdekű. Ilyen három lehet. Először a jogi rész; de ez már ugy is át van ültetve a jogi fakultásokba; másodsor a történelmi; harmadszor a nyelvészeti rész. Ezeknek pedig tanszéket kíván állítani a bölcsészeti fakultásoknál. Ugyan mondja meg Broglió, ha nem ezeket érti, hát mit ért akkor, mikor professionalis theologia neki nem kell, de azért a theologia tanítását még sem akarja teljesen megszüntetni?

Egy kis parlamenti per után elnök kimondja a napi rendet, mely abban áll, hogy az általános vita a bizottsági javaslat és a törvény javaslat fölött együttesen megkezdődik.

Az így megállapított napi rendhez az olasz kamra egyik régi kitünősége, több ízben volt miniszter *Boncompagni* szólt először. A bizottsági javaslat mellett, a miniszter ellen beszélt. Beszédjét egész terjedelmében közlöm, nem csak azért, mert mint mondtam a kisebbség iránt kiváló figyelemmel óhajtok lenni, hanem a beszéd érdeménél fogva is. Beszéde következő.

„Midőn a király jelen parlamenti sessiót megnyitotta s egy előterjesztendő javaslatról szólt a vallásos testületek felől, bizonyosnak tartottam, hogy egyházi ügyben más kérdés nem fog a ház asztalára kerülni, annak tárgyalása előtt. Ugy láttam akkor, hogy a miniszter e javaslatát elakarja halasztani s én részemről örömmel fogadom ez elhatározását; úgy tünt föl előttem mint isteni fegyverszünet azon heves harcok közt, melyeknek az olasz parlamentekben 1848 óta párjok nem volt. E javaslat halasztása véleményem szerint jóhatásu volt a mozgalmak lecsendesítésére, melyekkel hasonló discussiók jární szoktak.

„Egyáltalán nem vártam tehát, hogy a korona tanácsosai a ház elé fogják hurcolni ez ügyet s épen azon időben, mely finánciális ügyekre volt szánva; nem vártam hogy a pénzügyek mellett theológiáról is kelljen értekeznünk.

„De mivel a kérdés fölmerült, elsöben is azt kérdém magamtól: igaz-é hogy a ház már határozott ebben, miként azt a minisztertől értettük? Nem határozott; ezt tanusítja a 1863. máj. 12-iki (fönt idézett) napirend. Mikor a ház megbizta a minisztert, hogy a theologiai fakultásoknál üresedésbe jövő katedrákat ne töltse be, eltörlésöket mint kitüzött eszmét jelölte meg. De vita tárgygyá nem tette; e vita elsöben azon javaslat által került szönyegre, mely most előttünk áll, s nem minden jelentőség nélküli tény marad, hogy midön a ház tanügyi bizottsága a kérdést előleges átvizsgálat alá vette s a vélemények nem voltak kedvezök némely theologiai tanágak megtartásának a küldöttség, mely a tárgygyal tüzetesebben foglalkozott oda jutott el, hogy a theologiai tanításokat, noha nem jelen formájokban fönn kell tartani. S imé ily körülmények közt jutott a kérdés most a ház elé.

„Én azt hiszem, hogy a theologianak fönn kell tartatni, hiszem azon oknál fogva, mely a felsöbb oktatás kérdésében döntö.

„Az egyetemnek lényeges feladata, hogy megadja a szükséges oktatást mindazon hivatalra, mely irodalmi műveltséggel van összekötve: e hivatalok közül való a papság. Két fontos tekintet sürgeti kivált, hogy a papság előtt nyitva álljanak az egyetemek. Bennök szabadabb, a polgári gondolkodástól jobban áthatott lég uralkodik, mint a szeminariumban.

„Mind azok, kiknek közük volt állami ügyekkel, vagy a népoktatással, vagy valami nyilvános jótékony intézettel, kivált a régibb kormányok alatt, volt érintkezésök a papsággal is. Én voltam ily körülmények közt. Én tehát bizonyoságot tehetek arról, hogy azokkal a papokkal, kik tágasb látkörben neveltettek, bármi lett legyen is egyébként véleményök, sokkal könnyebben lehetett boldogulni, mint azokkal, kiknek összes ismeretök a szeminarium falai közül származott.

„Mondok egy más okot, amiért az ország polgárainak érdekében áll, hogy papsága tudományos növelésben részesüljön. A papság, kénytelen-kelletlen, egy katholikus or-

szágnak jó részben nevelője. A pap népünk nagy részénél kivált a falusinál az egyetlen művelt ember, kivel a népnek közvetlen érintkezése van s e nép nem csak lelkiügyeiben, de polgári érdekeiben is elsöben papjára támaszkodik. Jól van-e ez így vagy rosszul, de az bizonyos, hogy így van s bár miként irányoznátok is a közoktatást nem tehetitek meg, hogy másként legyen. — Már e két oknál fogva is érdekében áll az államnak, érdekében Olaszországnak, hogy a papság magas szellemi műveltségben részesüljön. E célra vannak pedig a theologiai fakultások.

„Másnemü okokra térek most át. Mi az egyetem tudományos fogalma? Az egyetem az emberi tudás teljességét képviseli. Universitas studiorum. Vajon nem lényeges részét alkotja-e a tudásnak a vallások felöl való. A vallások történelmi és bölesészeti tanulmányát még egy kor sem művelte oly hévvel mint a miénk. Adjuk meg érte a tiszteletet korunk bölesészetének, tanulmány vágyának. Lehet hát tanulni az olasz egyetemeken Bramaról, Budharól s nem arról a vallásról, melyből a modern műveltség eredt? Nem arról, mely — akarva nem akarva — az olasz nép vallása volt mindig s az is lesz?

„Nem titkolom azon lényeges különbséget, mely a katolikus theologia által adott vallás tanítás közt, s azon tudományos tanítás közt van, melyet a modern tudomány a történelem, a bölesészet, az archeologia segélyével egyéb vallásokról ad. A katolikus theologia az isteni kijelentés eszméjéből indul ki s egy Isten által állított tekintélyből, mely amannak örök tanubizonysága. Egy nagy kérdéssel állunk szemközt. Olyan-e a kijelentés és az egyházra ruházott tekintély eszméje melyet századunk műveltsége, a modern tudomány elfogadhat?

„E kérdés egy azon nehéz kérdések közül, melyekkel emberi elme csak foglalkozhatik; egy azok közül, melyek korunkat legtöbb mozgásba hozzák. Mi nem adhatunk e kérdésekre más feleletet annál, hogy megoldására illetéktelenek vagyunk. Hajoljunk meg bár a vallásos kijelentés előtt, vagy

tartsuk fönn az emberi ész kizárólagos tekintélyét, szavunknak nincs sulya azok előtt, kiknek lelkét a hit szabályozza, valamint azoknak sincs, kik az emberi észen kívül más szabályzót nem ösmernek. Mi sem zsinat, sem akademia nem vagyunk; nem képviseljük a hitet, nem az orthodox tudományt, nem a heterodox tudományt. Ha azt mondanók „eltöröljük a theologiai fakultásokat, mert a kijelentett theologia nem része századunk tudományának“ határozatunk oly elvből eredne, mely minden tekintélytől meg van fosztva.

„Nem kutatom hát tovább; hogy az elénk adott javaslat eldöntése mi módon jutna legközelebb az igazsághoz; de felkeresem, hogy melyik határozat lesz megegyezőbb az olasz hagyományokkal.

„A katolikus theologia a középkor terméke. Alap elvei már az egyházi atyák irataiban föltalálhatók, előadva azon alkalomból, hogy egyházukat hol a pogányság, hol az eretnek szakadások ellen védelmezték. Ők még nem öltöztették azt tudományos alakba; ez azon néhány kitünő elme munkája volt, kik — bármi véleménynyel legyünk is vallásos és bölcsészeti eszméik iránt — bizonyára a középkor legnagyobb alakjai voltak, legnagyobb férfiak, kikkel csak nemzetünk dicsekedhetik. Élükön Aostai Anselm, Lombardiai Péter, Aquinoi Tamás, Szent Bonaventura áll; az ő munkáikon nyert ihletést ama könyv, melyben az olasz elme legfőnségesb, legragyogóbb kifejezést talált a Alighieri Dante Divina comediája.

„Hazánk őshagyományának előnyeit a katolikus theologia javára nincs szándékomban elősorolni; térek egyenesen 1848-ra.

„A függetlenség és szabadság ezen nagy mozgalmában, mely nemzetünket akkor teljesen áthatá, jött létre azon törvényhozási emlék is, mely a többi, azon évben született szabad alkotmányok közül egyedül marad életben, mely ma is kormányozza Itáliát, Károly Albert statutuma. Mit mond-e statutum első cikke.

„A katolikus vallás az állam egyedüli vallása, egyéb vallások eltűrhetők.

„Vannak, kik e cikkely eltörléséről beszélnek. Én ellene vagyok ez eltörlésnek és tudjátok-e miért? Azért, mert a mi abban törvényhozási van, az már el van törülve. Azon rendelkezés úgy tekinti a katholicismust, mint az állam vallását (én nem tudnám meglegelni e kifejezés logikai jelentőségét) s a türelmet látszik elfogadni a többi felekezetek iránt, a szabadság helyett. Az olasz nép öntudata nem fogadhatja el a rendszert, s én azt, mint teljesen eltöröltet tekintem. (éljenzés taps.)

„Mind a mellett uraim a statutum első cikkelye nem egy nagy tény kifejezője-é!? Nem oly eszmének adott-e kifejezést, a mely eszme az olasz népben élt. Szabadságunk alapítója tiszteletet hozott a nép vallásának. Mondhatta volna-e azt más vallásról a katolikuson kívül, hogy az az olasz nép vallása. Nem, egy ily nyilatkozás megsértette volna az olasz nép öntudatát. Fönmarad hát azon cikkely is, mint egy nagy tény bizonyítéka, mit számüzni e földön senki nem képes, melyet semmi eltörlés tönkre nem tehet, mert nincs oly parlamenti vagy törvényhozási szavazat, mely megtehetné, hogy a mi megtörtént az meg nem történtté váljék, vagy hogy annak történelmi következményei elpusztíttatnának; az olasz nép Károly Albert azon nyilatkozatával lépett a szabad nemzetek sorába, hogy az olasz nép katolikus.

„Nem hiszem uraim, hogy az olasz nép életének bármelyik korszakában őszintébb s igazabb katolikus lett volna, — mint azon időben, mely az alkotmányos szabadságot készíté, mint azon időben mikor e szabadság első fuvallatát megérezé.

„E kor szabad fiait Manzoni és Silvio Pellico költészete, Cesare Balbo és Carlo Trója történetírása, Rozmini és Vincenzo Gioberti bölcsészete nevelte fel, történetünk egy periódusában sem mutatkozott az olasz nép szelleme oly idegennek a pogány műveltség iránt, melyet épen akkor egy irodalmat kedvelő pápa vett védelme alá, mint azon pereben a midőn a szabadság pályájára lépett.

„Emlékeztetem önöket 1848-ra. Sokan talán elévült s oly dolognak fogják tartani az emléket, melyről beszélni sem érdemes az események azon sorozata után, melyek 1848-tól Rómába való jövetelünkig történtek. Én fájlalnám ha ez megtörténnék s nem csupán azon érzelem miatt, melylyel ki-ki ifjúsága emlékei iránt van (s ha mindnyájunk korára nézve azon évek nem voltak is az ifjúság évei, de bizonyosan azok voltak s maradnak nagy reményeinkre nézve); de fájlalnám különösen azért az 1848-ik hagyományok elvesztését, mert bizonyosnak tartom, hogy egy nép sem haladhat biztos léptekkel a szabadság pályáján, ha szabadelvű hagyományokra nem támaszkodhatik. — Azon borzasztó csapások példája, melyek egy szomszédos nemzetet értek s jelenben is szorongatnak, megmutatja mily kár származik ily hagyományok hiányából; míg a dicső angol nemzet példája eléggé tanúsítja, mily jótékonyok azok, ha egyszer mély gyökeret vertek.

„Azért emlékezem én édesen az 1848-ra s az azt megelőző évekre, melyekben szabadságunk készült; azért szeretem azokat újra emlékezetbe hozni, mint jelentékeny dolgokat; azért szeretem remélni, hogy tartósan élni fog az az olasz nemzet öntudatában, mert ebből eredt e nép hősisége, azon hősisége, mely által egy, országunk köz állapotait megváltoztató forradalmat hozott létre, a nélkül, hogy szabadságunk veszélynek lett volna kitéve. De hagyjuk most ez emlékeket.

„Megemlítettem azt, hogy az olasz nép nevelése következetesebb volt abban az időben vallásos hagyományai iránt, mint bármelyik korban az előtt.

„És én, ki akkor a közoktatás első minisztere voltam, bármi lett volna is egyébként véleményem, nem mertem volna akkor javasolni a parlamentnek és az olasz népnek, hogy törölje el a theologiai fakultásokat. Bizton tudom, hogy akkor rosszul fogadták volna ez előterjesztést. Az akkori körülmények nem sok időt engedtek a közoktatás fölötti vitákra, de eleget arra, melyből meggyőződhettem, hogy az

eltörlést visszalökte volna hagyományunk, vissza népünk szavazata.

„De fel találják hozni, hogy 1848-ban, a kathol. egyház és Olaszország sokféle kapcsolatos viszonyai korában mások voltak az eszmék mint ma. Én is tudom a különbséget azon idő közt, mikor a pápát úgy tekintettük mint a római állam fejét s az olasz szabadság kezdeményezőjét, s ezen legutóbbi idő közt, mikor a pápai uralkodásnak vége lett.

„De vajon oly átható-e a vélemények megváltozása s épen szóban forgó tárgyunk iránt, mint az első tekintetre látszik? Én nem hiszem. Ugyan mi változtathatta meg e részben annyira az olasz nép véleményét. Tán Calvinunk vagy Lutherünk támad? Lutherek s Kálvinok nem támadnak többé; más kor szülöttei ők. Az orthodoxyára még várhat küzdelem, de azt nem az eretnesség vivja többé. Vagy talán Voltaire s iskolája jelent meg köztünk? Nem; hallom bár gunyait de nem találok elméjének hatalmát, sem az emberiség iránti hő szeretetét, sem ítéletének élet utánzóinál. Vagy talán Kant vagy Hegel vagy transcendentalis iskola valamelyik másik tagja állt elő köztünk s fejtette ki tanultságának s reflexioinak inkább különös mint ritka erejét, harcra híván az emberi józan belátást, a legszentebb hagyományokkal együtt?

„Mindezek közül nem volt senkink. Nem intellektualis munka volt, mely megszakítá azon traditiót, melyben az 1848. nemzedék növekedett. A szellemek aléltsága jött el ránk, Itália értelmi haladása akadt meg. Az értelmi sülyedés korszakában élünk; de reménylem Itália tul fogja élni a ványadság e korát s akkor nem fogja megköszönni a theol. fakultásoknak az egyetemről való eltörlését. Most tán kedviben jártok a zajos közvéleménynek, de nem annak, mely az olasz nép legbensőbb érzelmeinek felel meg.

„Két politikai tényünk volt, mely ellentétes hatást gyakorolt a közvélemény irányzásában. Nálunk, mint minden más kathólikus népnél, ki az absolut kormányból szabad alkotmányba jutott, történtek összeütközések az egyház ki-

váltságai felett. Az egyház régi szabadsága kiváltságokon alapult. E kiváltságok össze nem férnek a modern szabadság föltételeivel. Ha egyéb más kérdésünk nem lett volna az egyházzal, az történt volna meg nálunk is mi a többi katolikus nemzeteknél megtörtént, kik forradalmakon mentek által. Politikai intézményeink nagy átalakítása után éreztük volna az egyházzal való kibékülésnek szükségét s az lett volna meg nálunk, vagy közel olyasmi, ami meglett Franciaországban 1801-ik konkordatumban, vagy más államokban, melyek a régi kánonjog épületét részben vagy egészben lerombolták.

„Igaz, nekünk volt egy más kérdésünk, mely alapján véve az egyházra nézve nem volt súlyosabb vagy lényegesebb, de amely a leghevesb szevedélyeket költötte fel: a pápa világi hatalmának ügye. Ez bizonyosan egyik legnagyobb ténye Itália történelmének, valamint az egyház történetének is.

„Mi lefolyása lett az ez alkalomból támadt vitának? A világi hatalom védői akkor, mint most vallásos harcra hívtak föl bennünket, midőn a pápa világi uralmát a catholicismussal hozzák összeköttetésbe. A felkorbácsolt szenvedélyek készek lettek volna e miatt a pápa vallásos tekintélyét is megrendíteni. De Olaszország nem ez utat választotta; elkülönöztük a vallási kérdést a politikáitól s ez eljárás jellemzi Róma anneksziójával fölmerült ügyünket. Ellene voltunk a római kormánynak, de védtük a pápát s hiszem, hogy a történet, midőn ez utóbbi évek eseményei felett kimondja pártatlan ítéletét, dicsérni fog bennünket érte, dicsérni fognak mérsékletünkért a kathólikusok, dicsérni mindazok, kiknek kedves a szabadság, katolikusok s nem katolikusok egyaránt, mert szorosán a modern műveltség legnagyobb s legüdvösebb traditiójához tartottuk magunkat, ahoz, mely a valásháboruk elkerülésére int; nem csupán a hareterén vitt vallásháborunak elkerülésére, de annak is, mely megosztja s elkekeríti a lelkeket. Nem tudom, vajon nem eltérésnek vették-e önök a fejtegetéseket, melyeket az olasz

közvélemény állapotairól előadtam. Ha igen, akkor figyelmeztetnem kell beszédem kiinduló pontjára. Azt mondtam, hogy ha a theologia felől hozandó határozat oda menne ki, hogy az nem méltó, hogy helyet foglaljon az egyetem, a tudományok családjában: határozatotok nem volna illő egy politikai gyűléshez, oly elvből indulnátok ki, mely előttem nem vallását jellemezné az államnak, de ennél valami gyászosabbat, az állam vallástalanságát, a hivatalos vallás ellenességét.

„Egy más ellenvetésre kell még felelnem. Az ellenvetés ez: Állíthattok theologiai iskolát, azonban a püspökök nem fogják megengedni, hogy hallgatói legyenek. E végre némi tájékozást szereztem magamnak, melyek nyomán azt vélem, hogy ez az akadály nem elháríthatatlan. Egyébiránt ez nem az én föladatom, a kormánynak áll módjában hitelesebb adatok beszerzésével, az ügy kellő világításba állítása. Ma még hiányzanak ez adatok s miatt sem hiszem, hogy eléggé érett határozatot hozhatnánk.

„Még egy más szempontból hadd mutatom föl a kérdést. El akarják önök törölni az egyetemeken a theologiai fakultásokat, a hivatalos theologia tanítását mint önök nevezik. Nem akarják viszont eltörölni az államban, nem a szeminariumokban, s ha akarnák sem tehetnék zsarnokság nélkül. Kérem jobban illik-e hozzánk, a klerushoz, Itáliához, hogy a szeminariumokban taníttassék a theologia mint az egyetemen. Illőbb-e, hogy az egyetemek szabadabb légkörében taníttassék a theologia, vagy a szeminariumokban, melyeknek növendékei el vannak zárva a modern műveltségtől?

„E kérdésemben új indokom van arranézve, mért szavazok a bizottság javaslata mellett. “

Bokor József.

(Folytatása következik.)

Egyháztörténelmi tárcsa.

I.

Geleji Katona István református püspök nézetei az éneklésről, a nagy Gradual ajánló szövegében. 1636.

A „Figyelmező“ 1874. évi augusztus havi szállítmányában, dicső emlékü Rákócy György erdelyi fejedelemnek, a Gradualhoz írott előszavát s a Gradual tartalmát röviden közölvén, jelenleg szükséges volna kimutatni azt, hogy a Gradual tartalmát tevő énekek mikor és kik által irattak, de miután egy szaktudós*) által e tekintetben megelőztünk, más részről, mint alább látható, a Gradual szerkesztőjének a Gradualhoz írt s itt egész terjedelmében olvasható „Ajánló levele“ szintén e részben felvilágosítást nyújt, ezt mellőzzük, e helyett s ebből folyólag sok tekintetben célszerűnek s tudományos szempontból szükségesnek láttuk közléni az erdelyi orth. püspök Geleji Katona István „Ajánló level“-ét. Ezen „Ajánló levél“ részint változatos tartalma, részint énektörténelmi fontosságánál fogva egyetlen a maga nemében, s mint okmány, megbecsülhetetlen leendő egykor a magyar ref. énektörténelem írójának.

A reformáció óta mélyebb vallásos érzéssel az énekügy iránt senki nem viseltetett annyira, mint az alapos gondolkozású Geleji Katona István. Mily kitartással, csüggedetlen erővel törekedett ő az énekügyet előre vinni, akkor, midőn az a katholicismus járma alóli kibontakozás korát élte, s mily tiszta nézettel birt a valódi egyházi éneklés céljáról, magas rendeltetéséről, természetes tisztaságáról, csak az ítélni meg, ki ezen „Ajánló levelet“ komoly figyelem és tanulmány tárgyává teszi.

Valóban, ha a rohanva haladás e korszakában, ily emelkedett szellemű s gondolkozású fők állának a magyar ref. énekügy élén, nem volna okunk kétségkedni annak jövője felett. Vajha ezen „Ajánló levél“ áttanulmányozása más gondolatra térítene, énekügyünk iránt semmi vonzalmat nem tanúsító egyházi hatóságainkat, s más helyesebb véleményre hozná azokat is, kik az éneklés tökélyesbülését egyedül az orgonák használatától függesztik föl!!

Az tiszteletes fejedelmi méltósággal tündöklő és igazgatói felsőséghez illendő dicséretes külső belső jószákokkal fényeskedő

R á k ó c y G y ö r g y n e k

Isten kegyelméből Erdelyországának fejedelmének, Magyarország részeinek urának, székelyek is-

*) Bartalus István ily című munkáját lásd:

„A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században.“ A m. akadémia elibe terjesztette B. I. Pest. 1869.

pányának, az Chrisztusnak szegény megallyasodott nemzetünkben levő tzondorlott Anyaszentegyházának, és abban Isten könyörületesességéből az emberi ujjitásoktól és hiúságos babonáktól tisztán maradott igaz tiszteletinek, kegyes Tutorának és Gyámolának, nekem Kegyelmes Uramnak, ect.

Az Atya Istentől, az Jézus Krisztus nevében, kegyelmet, békeséget, boldog igazgatást, jó szerencsés hosszú életet, minden keresztyén Fejedelemséghez kívántató szükséges lelki, testi és elméi ajándékokat kívánok.

Amaz minden csupa anyaszülötteknél bölcsességgel felyebb bővölködő bölcs Salamonhoz illendő bölcs mondás, Kegyelmes Uram, az mellyet az ő Példabeszédinek 16. részében, az 4. versetskében, irva hagyott. Az magától levő Jehova Isten, ugymond, mindeneket magáért cselekedett. Magáért, azt mondja, azaz, a maga dicsőségéért, és tiszteletiért. Nem mint ha Isten felsége maga is tökéletes dicsőségü és tiszteletü nem volna, és mintha küvöl az ő természet és állat szerint való dicsőséges és tiszteletes voltaához még valahonnan, és valakitől, több valami járulhatna, az melly nélkül gyalázatos és tiszteletlen volna; hanem hogy az ő magán lévő, és senkitől nem vött dicsősége és tisztessége, az ő cselekedetinek munkái által nyilvánban valóvá tétessék, és az egész világon szerén szerte mindeneknek kihirdetessék, az mely értelemben mondatik az Isten meg is igazittatni. Psal. 51. v. 6. Nem mintha hamisból igazzá tétetnék, távol légyen, mert az a tökéletes igazhoz, sőt merő igazsághoz, nem kívántatik, hanem, hogy az ő magán való igazsága mindenek előtt kinyilatkoztatassék, és megismertessék. Ez volt az Istennek minden üdövel végben vitetendő munkáinak, öröktől fogván elintéztetett és tzélul feltételet végék, hogy az ő neve dicsőitessék belőlök. Ez nélkül soha semmit, sem az égben, vagy az égen, sem ez földön nem teremtett, hanem örökkön örökké csak egyes egyedül lött volna. Erre mintegy fővégekre irányoznak és igyekeznek az Istentől beléjek oltatott természet és indulat szerint, minden teremtett állatok, mind égiek s mind földiek, mind érzékenyek s mind érzéketlenek, mind okosság s mind oktalank, mind testes láthatók s mind penig testetlen láthatatlanok, és annál tökéletesebbeknek tartatnak, mentől ehez az ő végekhez legközelebb juthatnak. Innen vagyon, hogy: Az egek beszélük az Istennek dicsőségét és az ő kezeinek munkáját hirdeti az megerősített és mindenkor egy nyomban járó, tsillagos ég; Az nappal az nappalnak, szóll beszédet, és az étszaka az ótszakának jelent tudományt, mint az Királyi Prophéta ékessen énekli. Psal. 19. 1. 2. Az mellyre képest ám ugyan, mintegy tisztekre emlékeztetvén, nogattya is őket az Istennek, az ő teremtőjök-

nek dicséretére. Psal. 148. 3. 4. 5. Dicsérjétek, ugymond ötet, (az Ur Istent) Nap és Hóld, dicsérjétek ötet minden fényes tsillagok, dicsérjétek ötet egeknek egei, és az vizek, mellyek az égen felül vagynak, dicsérjék az Jehovának nevét, mert ő parancsolta és teremtettnek. Az láthatatlan lelkek, az Angyalok is, erre való kötelességekből dicsérik az ő teremőjüket, az egekben szüntelenül nagy fen szóval ezt mondván: Szent, szent, szent a Seregeknek Ura Istene, telljes az egész föld az ő dicsőségével; mint az Ezsaiás füleivel hallotta; Ésa. 6. v. 3. Az mint őket — is arra ám ugyan serkengeti az énekes Propheta ekképen megszólítván: Dicsérjétek ötet minden ő angyali, dicsérjétek ötet minden ő seregei, v. 2. Fen az levegő hig égben termő tüzes és vizes állatok, meteoromok is, az benne repeső madarakkal együtt azont cselekeszik, mint a vízzel spongyia módjára megrakodott és megterhelődött felyhők és egyebek, mellyeket az Propheta az Istennek dicséretire imigyen nógat: Dicsérjed az Jehovát te tüz, és jég eső, hó, és pára és forgó szél ect. Micsoda izgattya vallyon az kis filemilét az beszívó égnek lakosát, hogy még éjeli álmát is megszakaszsa, és mindjárt éjfel után neki serkennyen, torkát neki nyissa, s az ligeteket, erdőket, berkeket ezer módon változtató discantizálással zengedeztesse, hanem az ő teremőjéhez való buzgósága? Hogy én a madaraknak több nemeiket, ugymint az fecskéket, pacsirtákat és többeket itt elől ne számlálljam, mellyek közzül, hogy tudnám, egygyet-is az Isten némán nem teremtett, hanē mindeniknek adott valami tulajdon szóllást, az mellyel, az ő módja szerint, ötet dicsérje, az melyre-is az buzgó Propheta ökök hogy rezegeti: Dicsérjed, ugymondván, az Jehovát minden te szárnyas madár. Az alatt levő földi állatok is nem maradnak ebben hátra, ugy annyira, hogy csak egy ékesszinü és gyönyörü illatu virág szálatska is, az Istent magában jelen lenni mutattya, és tsak nem ugyan ki rajzollya, az versetske szerint;

Praesentem monstrat, quaelibet herba Deum.

Ezen okon kénszergeti az buzgó Propheta az földi állatokat is, imillyen bizvást, hogy tiszték szerint az Istent dicsérjék: Dicsérjétek, ugymond, az Jehovát ti sárkányok, ti hegyek és halmok, gyümölts termőfák, és minden Cédrusok, minden oktalan állat és barō, tsuszó, mászó férgék.

Hát ezekhez képes gondolod-e menyivel tartozzék inkább az ember az ő teremtettetésének végét korosként elméjében forgatni, és az ő teremő Urát Istenét, tellyes életében dicsőíteni? Annyival bizonyára, a mennyivel minden állatok felett való uraságra, s méltóságra emeltett, és az Istennek bővebb kegyelmében részeltetett, az mint ezt is,

az Szent Lélek ihlette Sz. Dávid Propheta, az 8-dik Soltárban nagy álmélkodva tsudáltatta és celebrállya: Mikoron látandom, ugymond, az te egeidet, és az te ujjaidnak munkáit, az hóldat és az tsillagokat, mellyeket alkottál; Mondok; Uram, micsoda az ember, hogy te megemlékezel ő róla, és az embernek fia, hogy meglátogatod őtet? Mert csak egy kevéssé. tötted őtet alsóbbá az Angyaloknál, dicsőséggel és ékességgel megkoronáztad őtet, uralkodóvá tötted őtet a te kezeden munkáin, mindeneket az ő lábai alá vetettél, juhokat és ökröket, mindenféle barmokat, még az mezei vadakat is; Az égi madarakot és az tengeri halakot, és mindent, valami az tengernek ösvényin által mégyen. Nem heában ösztönözi és költögeti tehát az immár sok izben neveztetett Soltár szerző az több állatok után az embereket is az Istennek dicsértetésére azon 148. Soltárban, imilyen szókkal? Az földnek Királyi és minden népek, az Fejedelmek és az földnek minden birái, az férfi gyermekek és az szűz leányzók, a vének az ifjakkal együtt, dicsérjék az Urnak nevét.

Dicsérhetik pedig az embereknek külömb külömb nemei, és rendei az Istent az sok módok közzül imez kétképen: Tselekedettel, tudniillik, és beszéddel. Tselekedettel akkor, az mikor az ő tselekedeteiket az Isten sz. törvényének rájához igazították, s az ő parancsolatnak és tilalminak korláttya közzé szorították, elkövetvén mindazokat az miket meghagyott, és parancsolt s eltávoztatván ellenben az miket megtiltott. Avagy, az mikor életeket és külső magok viselését, olly szentül és fedhetetlenül rendelik, hogy senki, még az ő utánok tzirkáló ellenségek is, dolgokban kivetőt és feddendőt nem talál, fortélyt és rágalmazásra való okot hozzájok nem foghat, sem Isteneket, sem vallásokat belőlök lelkiismereti ellen nem szidalmazhattya, hanem inkább kedve ellen is dicséri és javallya. Ezt kívánnya az ő Apostolinak személyek alatt mindnyájinktól az Istennek Fia Matth. 5. 16. Ugy tündököllyék, ugymond, az ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák az ti jó tselekedeteiket s dicsőítsék az ti Atyátokat, az ki az égben vagyon. Mert ellenben az mi gonosz tselekedeteinket, és feslett erköltsinket az emberek, főképpen pedig ellenkezőink látván, szidalmazták s káromoltyák mind Istenünket, s mind hitünköt érettek, az melly szintén annyit tézen, mintha minnen magunk káromlanók és szidalmaznók az Istent szemtől szemben. Azt sajnálá legkeservesebben az Isten az Dávid két szarvas vétkeiben, hogy az ártatlan Uriásnak kegyetlenül való megölettetésével megkáromoltatá

az ő nevét az Ammonitákkal, az ő ellenségével, azért is nem bocsátá el véle, hanem megöle az ő fiát érette. 2. Sám. 12. 14. Ezzel ortzázza vala az szent Pál is a keresztyéni név alatt pogányul élő Rómaiakat, hogy ő miattok káromoltatik az Pogányok között az Istennek neve. Róm. 2. 14.

Beszéddel avagy szóval dicsőítik az emberek az Istent akkor, a mikor az ő jótéteményit nyelvekkel hálaadóképpen hirdetik, az ő tselekedetét, mind az teremtés, mind az váltság, s mind pedig az gondviselés és igazgatásbeli munkáit, magasztalják, dicsérik és minden ő javaikat, mind ez jelenvaló, s mind az következő életnek boldogságára tartozandókat, merőn csak egyedül ő neki köszönik, s az ő kegyelmének, munkáinak lenni isméri és hirdetik. Így dicsőítették az Istent az régi szent Atyák és Propheták, az kik az ő eleikkel közlött nagyságos és csudálatos jótéteményit ottan ottan buzgó elmével, és hálaadó szívvél előszámlálták és az Istent érette áldották, magokat pedig hálaadatlanságokért vádolták. mint erre sok helyek közzül Psal. 78. 80. 81. — 1. Paral 20. és többütt láss példákat.

Szóval avagy beszéddel is az Isten kétképpen szokott az emberektől dicsőíttetni; Avagy csak az ő közönséges szavak járása szerint, avagy pedig néminemü kiváltképpen való mesterséges szóllásnak neme szerint, verssel és énekszóval tudniillik. Viszont az énekszóval való Isten dicsőítés is két-nemü; Avagy mesterséges eszközökkel, avagy pedig csak természet szerint valóval lévő. Az énekszóval való dicséretbeli mesterséges eszközök, az orgonák, regálok, kornéták, hegedűk, lantok, cimbalmok, trombiták és több afféle kintornák. Az természet szerint való éneklő eszköz pedig az szó, avagy az száj, az nyelv, az pofák, és ajakak, hogy az tüdőt, torkot és gégét ne említsem. Az honnan amaz *Instrumentalis Muzsikának* imez pedig *Vocalisnak* hivattatik. Mindeniknek eredetek és templumbeli usosok felől terjedek immár valamelyre kilyebb tzéлом szerint az beszédben.

Az *Instrumentalis Muzsikának*, azaz, vigasságra indító mesterséges szerszámoknak első eredeteket, és találatásokat szorgalmatosan nyomózzák és vizsgálják a mindennek végére menni akaró agyaskodó emberek, és azt ki egyre ki másra viszi közzülök. Mert ki az Orphaeust, ki az Linust, ki az Amphiont, ki az Apollót, s ki pedig az Pánt akarja azoknak külömb-külobm nemeiknek találójokká tenni, az kiknek összevbe békeltetésekben, vagy meghartzoltattásokban én itt nem munkálkodom. Amaz szent Cosmographus az Moyzes Propheta eligazittya köztök az dolgot, mert az az orgonának és az hegedűnek első taláttatását az Jubálnak tulajdonittya, Gen. 4. 3. 1. Az orgonán értvén minden fuvós és tömlös sipokat, az minémü a Magyaroknak első Musicájok, az bordó sip avagy duda is, melyhez, osztán üdő folytában egy is talála s más is valamit. Polidorus Vergilius Lib. 1. de invent. ltrorum.

Cap. 14. úgy okoskodik felőle, hogy az musicai mesterséget az természet adta légyen ajándékon az embereknek, mellyet egy néhány jelekből és hasznokból akar hitelessé tenni. Elsőben is penig ebből, hogy az ember mindjárt világra való születése után, kezeinek, lábainak egyenesen való neveltetésekért, az böltsőben való lekötöztetését neheztelvén és azon való békételenkedésből siránkozván, rugódozván, kapálózván, az Dajkának énekszóval való rengetésével kérlelődik meg és tzenderedik el. Továbbá azt ebből képzi, hogy az uti járás, avagy akar-mi dologtételbeli munkának fáragtságát is megenyhíti, ha tellyességgel el nem üzi is, tsak valami paraszti-dudolás, danolás, és süvöltés is, mentől inkább tehát az mesterséges musicai zengedezés. Hogy ne említsek némely okatlan barmokat, az mellyek is természetek szerint tsengettyűnek zengésekben, és trombitáknak harsogásokban tsuda, melly igen gyönyörködnek, és vélek ugyan vidámodnak.

Az honnan immár egy ilyen kérdés hasad ki, hogy ha az Musica szerszámokkal szabad-e az Keresztyéneknek élniek az Istenitiszteletben? F. Az régi Pogányokat tudgyuk hogy az friss vendégségekben, s gazdag lakodalmokban, az hegedü, lant, és egyéb kintorna mellett az ő Isteniknek, és nagy hírü, nevü, hazájok s nemzetek felől jól érdemlett Uri eleiknek, dicséretes viselt dolgaikat éneklették légyen. De azon Musicai eszközöknek, zengések, pengések mellett az igaz Istent is dicsérték, jól tudgyuk, az régi hivek, mint arra az Ó Testamentumbá mind parantsolatokat s mind példákat találunk. Parantsolatokat olvasunk Psal. 150. az hol a szent Dávid a buzgó hiveket az musicai eszközökkel való Isteni dicséretre ekképpen kisztegeti: Dicsérjétek az Istent trombita harsogással dicsérjétek őtet dobbal és sippal, dicsérjétek őtet húroknak zengésekkel, és orgonával dicsérjétek őtet vigságszerző hangos cimbalmokkal. Példákat is látunk az Mária Propheta asszonyban, aki az ő megszabadulásokért, az ő előttök kétfelé állott veres tenger fenekén való által szaladásokért, és az ő utánok indult ellenségiknek abban való veszésekért az Istent énekszóval dicsérvén egygyik kezében dob volt, és hogy a rhythmusok végei szépben essenek, minden versen az másik kezével azt jól meg buffantotta. Exod. 15. 20. A Dávidban továbbá 1. Paral. 16. 42. és 2. Paral. 29. 25. 26. ect. Az melyekre nézve mintha úgy tetszhetnék, hogy ugyanazont szabad, sőt szükséges is légyen a Keresztyénségben most is cselekedni. De külömben vagyon az dolog, mert az is az több tzerimóniákkal együtt az Levitai árnyékozó tisztelethez tartozott, mely az Uj Testamentomra a Crisztus üdejére, által ne szállott; egyébként az többi is ugymint az kürtök, az melyekkel az Sidók a Szent gyülekezetet összehívják vala, az áldozatok, továbbá, és egyebek, mindazon régi vigorokban, divattyokban, és usosokba,

maradtak volna, holott azok az Isteni tiszteletben levő muzsikálások, az áldozatokkal mind egy tzelra néző és egy határba ütköző s szünő szerzetek voltak, és ha ezek megszüntenek, azoknak is megkellett szünniek, s meg is szüntenek, mint ez csak ebből is minden déli napfénynél világosabban meglátszik, hogy felölök az új Testamentomban sem parancsolat sehol az Christustól, vagy az ő apostolitól, sem pedig példa az eleinten élt sz. férfiakban és azoktól fundáltatott Ecclesiákban nem találtatik; hanem sok seculomokkal azok után kezdetett egytül is más-tól is gondoltatni és lassan-lassan tziifraságnak okáért az Ecclesiákban becsuszni, mászni. Mariánus Scotus az ő chronicájában, Christus urunk születése után 757. esztendővel írja, hogy az orgona bément legyen Francziáországban, az Constantinus Tsászártól küldetvén ujságban Görög Országból Pipinus királynak, mint erről Johannes Aventinus is lib. 3. Annalium Bajorum, majd még ő nálánál is bővebben ír Balaeus Angliai Püspök, az orgonának ujjonnan való öszveragztatását és az templomban való felfuvaltátását egy Vitalius Signius avagy Campanus nevű Páának tulajdonítja, mint ám Mantuanus Baptista ugyan versben írta:

Sixnius adjunxit molli conflata metallo

Organa, qae festis resonant ad sacra diebus.

Platiana is az páák vitáinak megírója közhirből úgy tudta, mint annak a Vitaliusnak Vitájában emlékezik róla. Az pedig élt 683 esztendő tájban. A honnan mi úgy vizsgálodunk és elmékedünk: Hogy ha az Új Testamentomi Eccleziásia két száz esztendő alatt az mig még az tudomány és tisztelet tisztább és virágzóbb volt, az Orgonáknak bögések és az hegedűknek vintzóságok nélkül el lehetett, mostan imár annál inkább ellehet. Mert nem volt oly feledékeny a Szent Lélek, hogy ezt az Apostoloknak eszekben nem juttatta, és meg nem parancsolta volna; ha szükség lőt volna, sem az Apostolok és azoknak successoraik nem voltak oly szöfogatlanok, hogy azokat annak akarattából föl nem vötték volna.

Nekünk pedig az isteni tiszteletbeli igaz módot és formát nem az Christus és apostolok üdeje után hétszáz, nyolczszáz esztendővel gondoltatott, és koholtatott végzésekből, hanem a Christus és apostolok üdejebeli szokásból és rendtartásból, kell megtanulnunk. Egyébiránt nem az folyam eredne a kútfőből, hanem az kútfő az folyamból és szintén egy olyan dolog volna, mint a ki az Acháb üdejebéli vétkes szokásból állatná, hogy az Isten tisztelőknak és segítségre hívóknak torkok szakadtába kellyen kajabálniok és mezitelen testeiket éles hantsárokkal spēkelniek, vagy mint az Molochnak gyermekikkel áldozók tselekesznek vala, kürtöt kell funiok, s dobot kell zörgetniök. Az kiknek mi azont felelnök az mit Christus urunk amaz Mózes engedelméből ő ellene okos-

kodó Pharizeusoknak: *Ab initio non fuit sic*: Kezdetől fogva né volt így Matth. 19. 8.

Jób volna azért azokat a nagy tömlőjű furujákat és sok süvöltőjű fúvókat, a hol vagynak is, a templumokból kihányani és az kovácsok műhelyében adni. Azok talám még is menthetőbbek az kik a régieket megtartják, hogy az megavult rosz szokáson kapdosó együgyü községet lehányattatásokkal fel ne zajdítsák, de az kik ujjokat tsináltaknak, egyáltalában menthetetlenek, mert egyebet benne az testi gyönyörűség-nél nem keresnek, holott azok csak az füleiket csiklandoztatják s az elméket pedig semmire se építik; maga az Ecclesiában a Sz. Pál itéleti szerint, mindeneknek épületre valóknak kell lenniük. 1. Cor. 14. 26.

Ki fognák itt mentségre az vigkedvű muzsikás Keresztyének, s szemünk közé illyent lobbantanak, hogy az orgona és egyéb muzsika zengés az elméket a könyörgésben való buzgóságra felgerjeszti. De könnyü ezt reájok artzul visszacsapni, és egy tagadással megcáfolni, mert abban semmi sincs, hanem inkább nem tudom micsoda fajtalanságra és testi vitzkándozásra pesditi őket, az igének halgattatásától s abban való gyönyörködéstől pedig ugyan elfajtyta, és mint amaz Muzsikában felettébb gyönyörködő emberek, a miatt az ételt is gyakorta elfelejtik, és éhen maradnak, szintén ugy az Pápista nép is az orgonálás miatt az ő lelkeknek eledelét, az Istennek igéjét, elmulattya, és az sipszóval csak füleit s nem pedig elméjét legelteti.

De mondasz: Hiszem az füllel való hallásból léssen osztán az hüt, mint az Apostol tanította. Rom 10. 17. Az hallásból léssen, bezzeg a hit, de nem az orgona zengésnek, hanem az Isten igéjének hallásából, mint maga a Sz. Pál mindjárt megmagyarázza. De ugyan beügyehíti, és édesíti az embereket a szép muzsika zengés a templumbā, mégis az orgonák mellet ekképen prokátorkodnak. Igaz, reá hagygyuk az testi embereket, a kik az koresoma között, s az templum között különbséget nem tesznek, és az kik a templumban is csak az testeknek gyönyörködtetéseért mennek. Azoknak az organistáknak is, ugy mint lelki Syréneseeknek, bezzeg az a legfőbb *intentionok*, irányzott tzeljok, hogy békecegethessék közzéjük az együgyüeket és az hitben hajótörést szenyvedgyenek, vagy szintén azont követik, a mit amaz vizes vagy ecetes vagy pedig büdös bor árulói hamis koresomárosok, a kik hegedüst vagy furolyást fogadnak a pintzésekhez, csakhogy inkább a borokra vonhasák a dösölő embereket, a kik gyakorta a súp szóra képest még az ő szinte való tiszta jó bort is elhagygyák, s a zavartra és zatyvatoltra mennek. A Pápa részegítő borának árulói is ezent művelik, mert hogy az ő elegy belegy vélekedéseiket és szerzetiket inkább kedveltethessék, és az igaz vallást a külső pompásságról és gyönyörűségről böcsülő itéletlen embereket reá hitegethessék, sok költségben készült musicai esz-

közökre tesznek szert, nagy fizetéssel orgonistákat és egyéb muzikásokat fogadnak s tartnak, az kiknek szű gyönyörködtető zengedezések miatt az balgatag emberek, még az Istennek tisztán tiszta ögyeledetlen finum szent ígését is hátra hagygyák, és a sok hiúságos emberi leleményekkel megtrágyázott babonákra futnak.

Vagyon hirünkkel, hogy az mi babonákból kikendett Ecclesiáinkban is el néhol néhol a féle muzsika szerszámok találatnak, de azok nē a mieinktől tsináltattanak s a mellyeket is sok tudós bölc embereknek tetszések szerint ki kellene az tempiomukból hányni, mert azok nem egyebek hanem a Pápisatáságnak némü nemü maradványai. Az Templo-mukból, mondom, hogy ki kellene hányni, mert az Fejedelmek palotáiban és az vendégségekben, nem vagyunk szintén Themistoclesek, hogy az boldog üdőben el nem szenyvedhetnök, csak az mértékletes és keresztényi szabados vigasságon kívül, bujjaságra és fajtalanságra ne fordittas sanak. Egyébként arra vetemedvén az dolog, az Aegyiptusokkal tartyuk, az kik a musikát, ugy mint a férfiaknak ellágyítóját és aszszony embereké változtatóját, közöttök megtiltották, mint Polydorus Vergilius Diodorusból kihozza. De az Templumban őket az Isteni szolgálat közzé ögyeliteni tellyességgel nē javallyuk, Ágoston Püspökkel együtt, ki csak azt is bánta és siratta, hogy valaha az Templumban az musica zengedezésekre figyelmeztet, mert azok miatt az Isten ígésének halgatására való figyelmetessége elvétetett, a honna azokat nagy büntetést érdemlő vétket mondgya hogy tselekesznek, az kik a Musicára inkább figyelmeznak, mint az ígére. — Mindenek azt kényszerítettnek penig cselekedni, valakik azokat hallgattyák mert az embernek elméje természet szerint musica szerető. Lib, C o n f e s s i o n. Az szájjal vagy szóval való dicsőítésnek is két nemei vagynak, mert az vagy F i g u r á s, avagy penig S i m p l e x. Az Figurás éneki tisztelet az mikor az éneklők, nem mind csak azon egy t o n u s o n és t e n o r o n viselik szavokat, hanem mind más más különbözön, legalább haf félén im ez Syllabák szerint: Ut, re, mi fa, szo, la, az mellyet köz néven az vékonyabb és fentebb járó tonustól D i s c a n t n a k neveznek. Ezt én is magában nem ocsárlom, mert igen szép és mesterséges, bölc találmány, az hét Deáki Arsok között egygyik, de az templumokhoz és az Isten szolgálathoz szintén olyan illetlennek és haszontalannak álítom, és állatō lenni, mint az szerszámos musicat, vagy orgonázást. Okát egygyiket ezt adom, mert ez sincsen semmi lelki épületre, hanem vagyon csak valami testi gyönyörködtetésre holott nincsen a Zengedezésen kívül semmi értelem benne. Mert bár egy egész óráig halgassa is valaki, s bár hozzájuk közel, avagy ugyan köztök legyen is, még is csak azt is nehezen veheti eszében mit énekelnek, nem hogy minden szónként értené beszédüket. Sőt bár ugyan tudgya is mit énekelnek; de még sem érti az ő szájokból, ugy annyira,

hogy errenézve minden éneklések csak magyarázás és értelem nélkül való vincogás és csak az viszkető füleknek vakargattatásokra s kedvek tölt sziveknek gyönyörködtetésökre s nē pedig az tanuló elméknek építetésekre való. Immár pedig az keresztyének éneklésének értelemmel és az halgatóknak épületekkel kell lenni, mint az Sz. Pál jelenti 1. Cor. 14. 15. Egyébként az éneklők csak magoknak énekelnek s nem az halgatóknak, az kik nyavalyások, csak úgy járnak, mint az ki a suhogó pecsenye szagot érzi, vagy az pénznek pengését hallja, s az pecsenyéjében és pénzében nem lesz semmi része.

Másikat ezt, mert az gyülekezet velek egygyütt nē mondhattya, a melly megkévántatnék, holott az Gyülekezetben szabad, sőt szükséges is légyen, még az asszony népeknek és leányzóknak is énekelniük. Mert nem arról kell az Sz. Pálnak ama tilalmát érteni: Az asszonyi állatok, az Gyülekezetekben halgassanak, mert nem engedtetett meg nékik, hogy ott szóllyanak, 1. Cor. 14. 34. hanem csak a predikállásról. Felette dicséretes szép szokás tehát az jól rendeltetett Ecclésiákban, főképpen az Keresztyén Német, Frantzuz, Anglus, Belga nemzetségek között, hogy öszveséggel, mindnyájjan, kicsintől fogván nagyig, gyönyörűséges egygyező zengéssel mind egy tactuson énekelnek a szent Gyülekezetekben, mellyel némü-némüképpen az egekben megdicsőült és immár győzedelme után triumpháló Eccléziának állapotját ábrázollják az mellyben is az boldogok, az Istennek közönségessen mind valamenyin vagynak, énekelnek. Bár mi is ezt cselekednök az mi Gyülekezetinkben, az minthogy cselekeszszük is részszerint.

De semmiképpen nē tselekedhetni ezt a musicálókkaal egygyütt, mind azért, mert azon egy szót nagy sokáig elhajtonák, és csak azon egy bakot nyuznák, s mind pedig azért, hogy inkább csak idegen nyelven, Deákul karatyolnak, az mellyet, ha csak egy szóra mondanák is, az kös-ség és az Asszony nép nem értené s nem értvén, nem tudna reá Ament mondani, az Sz. Pál mondottaként, 1. Cor. 14. 16. Ez is tehát tsak valami külső mulattságra, s nem pedig az szent Gyülekezetbeli istenitisz-teletre való.

Mindazonáltal igen szép és hasznos dolognak álitánám lenni, ha Anyai nyelveken való dicséretet énekelnének, Annyi féle módon változtató szóval, szép halkva, distincté, articulaté, az szókot egymástól megszagatva, megkülönböztetve és értelmesen ki magyarázva, mert ugy a kegyes gyönyörködés mellett az hasznos éppület is meglenne. Az mi Deákinknak pedig, ha többet nem is, de annyit szükségesképpen kévántatnék az Musikához érteniek, hogy az kotánból vagy clavisokból, az lineákhoz képest ottan megtudhatnák magoktól is akár-melly Psalmusnak, Prosának, Antiphonának és egyéb ce-

remoniaknak notájokat, hogy így az mondásban mind egy huron pendülne az szavok, s ne huznák vonnák, ide s tova, az mint szokták. De az Olaszok buzgóságához s az Németek bőjtíhez, bár oda adgyuk az Magyarok muzsicáját is. Mely egy részént az Cantoroknak, ha nem tudatlanságoctól is, de restségektől vagyon, hogy a Templumon kívül, az Scholában, az Deákságot és gyermekséget az éneklésben nem gyakorolják és az notákra meg nem taníttják, hanem az Chorusban csak neki kezdik, s azonban az Deákság utánok zendülvén, ha magok jól tudnák is, az szájokból kivonszák, melly miatt gyakorta igen disztelen és az halgatók előtt kedvetlen éneklést tésznek. Erre nézve avagy el kellene inkább a kotás énekeket hagyni s csak egy tonuson járó köznótájukkal élni, (mert ugyanis, hogy én tudgyam, azokkal az Magyarokon kívül, több Évangeliicus Keresztyének az önnön nyelveken se élnek) avagy az Cantorok felől kellene nagyobb gondviselésnek lenni; de mit mondgyak? ha oly izetlen akaratos emberek vagynak közöttök, hogy nem ér az emberséges ember véget vélek, hanem ottan szemben szoknek véle, ha szólni kezd nékiek. Az ki nem olyan ne vegye az jámbor magára.

Az Simplex, avagy együgyü szóval való éneklés jó immár előnkben, mellynek is mind eredeti, mind haszna, mind nemei, s mind penig igaz módja felől egy vagy két szóval emlékezem. Az éneklés az Keresztyének között (hogy az régi Sidókról és Pogányokról halgassak) mindé ellenkezés kívül régi szokás, mert az napkeleti Eccléziákban, mindjárt az Apostok üdeje után sőt még az fenn álván is, az énekszóval való isten dicséretet szokásban kelének, mint ezt az Pliniusnak, Azsiának Proconsulának Trajánus Császárhoz irt levele, nyilván megmutattya, az mellyben Lib. 10. az Keresztyének felül azt írja, hogy azok bizonyos szabott napokon, jó reggel, nap felkölte előtt, összevegyülekezni, és az Christusnak, mintegy Istennek, verseket énekelni szoktanak. Mely Trajánus üdejét érte az Sz. János Evangelista és Apostol.

De ha valaki erre azt mondaná is, hogy énekszó nélkül is mondhattanak légyen verseket, főképpen az akkori üdőnek mivoltához képest, az mikor az keresztyének az kegyetlenektől való félteekben igen titkon és orozva gyülekeznek vala egyben, az Sz. Pál Apostól irásából is minden homály nélkül szedegethettyük, hogy az Soltár éneklés az az ő üdejében is immár szokásba lött légyen, mert ugy ír 1. Cor. 14. 16. Az mikor összevegyüledetek, kinek kinek Soltára vagy on. Mellyet immár nem érthetni ugy, mintha azt csak olvasva és nem énekelve mondták volna. De ha valaki még ahoz azt foghatná is, nem fogyatkoznánk meg annál előbb való bizonyoságból is, mert ám az Sz. Mathe nyilván írja, hogy az Ur Christus az végvacsorától felkelvén, h y m n u s t, dicséretet, éneklött az ő Tanítványival s ugy ment ki az vendégfogadóból az Olajfáknak hegyére. Matth. 26. 30. Az Sz. Pál felől azt

irja az Szent Lukás, hogy Philippi városában ártatlanul az tömlőczen vettetésén, éjfélkor neki költenek, s hymnusokat énekettenek. Act. 16. 25. Hogy ne emlitem a mennyei szent Angyalokat, az kik még az előtt a Szabadító Ur Christus születésének éjszakáján, felemelt szóval énekettenek, az Istennek hálaadó dicséretet. Luc. 2. 13. A mellyre nézve az Sz. Pál ugyan inti is mintegy parancsolásképpen az Ephesus-beli híveket az kegyes éneklésekre. Eph. 5. v. 18. 19. Tellyetek meg ugymond L élekkkel, szólván egymás között Psalmusokkal és lelki éneklésekkel énekelvén és dicséretet mondván az ti szivetekben az Urnak. Az Colossébelieket hasonlatosképpen, Coloss. 3. 16. Az Christusnak beszéde lakozzék ti bennetek bőségesen minden bölcsességgel, tanítván és intvén egymást Psalmusokkal, Hymnusokkal, és lelki éneklésekkel, kedvességgel énekelvén az Urnak a ti szivetekben. Christusi és Apostoli szerzet tehát, megtetszik az éneklésnek caeremoniája, és volt mind a Christus üdejétől fogva az Ecclésiákban az Napkeleti országokban.

A Napenyészeti tartományokban és Ecclésiákba, későbbedkén kezdének énekelni s akkor is penig egy elsőben csak imilyen alkalmatossággal, hogy a Justina Augusta az Valentinianus Tsászár nője, az Arius dögleletes métellyébe kapván, annak fajzatinak egy Teplumot akar vala Mediolanumban adni, mellyet hogy amaz Nagy Ambrus Püspök megelőzhetne és kezekről elüthetne, több hivel egyútt belé méne, és mikor a Gottus vitézeket a Tsászárnő fegyveres kézzel reájuk küldötte volna hogy őket az Templumból kihányják, Ambrosius megfelele, s azt mondá, hogy ő, az ő nyájja mellől semmiképpen el nem mégyen, hanem ha megakarják ölni, kész ott az templumban azzal egyútt meghalni. Ilyen szorossan lévén az lábokon az kaptza és mintegy markokban viselvén a lelkeket, megszeppene szegény jámbor s elajánlá magát, és úgy rendelé, hogy azt az ő életekre engedtetett rövid üdöt Isteni szolgálatban foglalják, és az Napkeleti Ecclésiáknak Szokások szerint Psalmusokat és Hymnusokat énekelnének. Az üdötől fogva osztán felkele az a szokás és bévéteté a Napnyugoti Ecclésiákban. Dicséretes és kegyes Caerimonia tehát az éneklés az Ecclésiában még most is, olyan mindazon által, a melly nincsen tellyességgel az Isteni szolgálatnak állattýából, amelly miatt valami vizáلكodásnak vagy szakadásnak kellene lenni az atyafiak között, és vagy azoknak a kik között az éneklés bévött szokás, kellene kárhóztatniok azokat, az kik között nem szokás, mint az Tigurumbeliek között, avagy penig azoknak az kik között szokatlan, azokat az kik között Szokás. Az miképpen nem ólvassuk, hogy az Napkeleti és Napnyugoti Ecclésiák között a felett valami villongás lött volna egész 370 esztendőig.

Hasznai és végei ezen kegyes szerzetnek sokfélék, legfőbb pedig azok között az Istennek dicsőssége, a mely ez által sokkal tettesbé és tündöklőbbé tétetik. Mert sokkal nagyságosb és pompásb az a dicséret, az halgatóknak sziveikben is nagyobb figyelmetességet és álmétkodást szerez, a mely rythmusokba foglaltatván, fenszóval, ékes ének nótával, hirdettetik, annál az mely csak lassu szóval lepegve beszéltetik. Innen lött kétség nélkül, hogy régente is az Istennek kiváltképpen való jótéteményt az Leviták, hálaadásnak okaért, gyönyörüséges énekszóval hirdették. Az frigynek lúdáját is mikor felvötték és vele az Izraelnek ellenségi ellenindultak, hangos szóval ezt éneklették: Kelly fel, óh Jehova, és osztattassanak el az te ellenséged, és fusson a kezed az te ortzád előtt az te gyűlölöi d. Mikor pedig véle megállonak vala, ismét nagyon felzendülvén, ezt kiáltják vala, Térj meg, óh Jehova, az Izraelnek tizezernyi ezereihez. Sőt a mennyei szolgáló lelkek, az Szent Angyalok is, az Istennek dicsősségét legbuzgóbban és Isten előtt kellemesebben, akarván hirdetni, s magasztalni, az énekszót' választották, az közszóllás felett, mert ám azt írja Ezsaiás, hogy kiáltva, azaz énekszóval, hallotta légyen imez dicséretet tőlök: Szent, Szent, Szent az Seregeknek Ura Istene tellyes minden föld az ő dicsőségével, Esa. 6. 3. Amaz négy lelkes állatok, és huszonnégy vének is az Christust, az ő drágalatos jótéteményeiért, a váltságért, nem tudták illendőbb móddal dicsőíteni, hanem énekszóval mint az Szent János füleivel hallotta és kezével bizonyságul leírta: És éneklének ugymond, új éneket, mondván, Méltó vagy az ki elvegyed az könyvet és annak pecsétit megnyissad, mert megölettedél, és megváltottál minket az Istennek az te véred által. Apoc. 5. 9. Senki nincsen ez világi Fejedelmek közzül is, az ki inkább nem dicsekednék az ő jól viselt dolgainak versekkel való énekeltetésekben; mint azoknak csak sutogva való rebesgettetésekben; Akképpen az Isten is inkább kedvelli az ő nagyságos cselekedetinek ének szóval az gyülekezetben való hirdettetések. S ezért nógáttya az Sz. Dávid Propheta az hiveket annyi sok helyeken az Istennek való éneklésre Soltáriban, sőt maga is ettől viseltetett, hogy az Istennek ő véle és az egész Ecclesiával, tött kegyelmességit énekekben szerzette, és az Cantoroknak adta az közhelyen való énekeltetésre.

Ez az jó vége, és haszna a kegyes éneklésnek, az Istenre vitetik, de vagnak ezen kívöl mi reánk emberekre, háramló hasznai és gyümöltsei is, ugy mint elsöben az gyönyörködtetés, mert az szép tiszta vékony szóval való énekléssel az embereknek, mind éneklőknek s mind halgatóknak, elméik tsuda mely igen megvidulnak, holott ugyan is az emberi elme egészben és merön nemünemü természet szerént való Harmoniával öszve szerkeztett Musica légyen, mint Plato mondotta régen;

S immár pedig minden hasonló gyönyörködik az magához hasonlóban. Vólt értékre ez az éneklésben való vidámitó jóság az Saul Király szolgáinak, s azért hivaták hozzá az Isai kisebbik fiát, a Dávidot, hogy hegedülésével és éneklésével, mellyekben igen fő vala, az döhösködésre indító gonosz Lelket elüzné tőle s nem is veszte véle, hogy engede beszédeknek 1 Sam. 16. 16. 23. Vólt ezen dolog tudtára, az Istennek amaz nagy lelkü hű Prophetájának, az Eliseusnak is, mert mikoron az Izráel Királyára, az Joramra, az Isten dicsőségének kisebbségéért s a bálványoknak tiszteltetésekért erősképpē megharagudt volna, elméjének megcsendesedéséért egy éneklőt hagyá hogy neki vigyenenek. 2. Reg. 3. 15. De ez magunkon is eléggé megtapasztaltatott dolog, hogy alkalmas busulást is meg enyhít, avagy ugyan el is felejtet, velünk, az szép énekszó.

Ez is elég nagy haszon az éneklésben, de majd nagyobb még ennél, hogy az munkabeli fáradságnak terhét is mintegy könnyíti, mellyet az embernek a természet dictalván, dolgai között énekelni szokott. Az kapás, az erdőllő, az hajó vonó, az evező huzó, az mezei Pásztor, a szántó, fonó és egyéb munkások énekléssel szokták az üdöt megcsalni és fáradságukat s unalmukat elüzni, mint Ovidius Lib. 4. Trist. Eleg. 1. éneкли.

Hoc est cur cantet Vincetus quoque compede fessor,

Indocili numero cum prave molit opus.

Cantat et innitens limosae pronus arenae

Adverso tardam qui trahit amne ratem,

Quique refert pariter lentos ad pectora remos,

In numerum pulsa brachia pulsat aqua,

Fessus ut incubuit baculo saxoque residit

Pastor; arundineo Carmine mulcet oves,

Cantatis pariter, data pensa trahentis

Fallitur ancillae, decipiturque labor

Hinc alta sub rupe canit frondator ad auras.

Virgilius is.

De még mind ezeknél is drágalátosabb haszon ez, hogy az kegyes, és szübeli buzgó éneklés által az Szent Lélek ugyan hozzá közösödik az hű emberhez, és az ő ajándokát belé önti; mellyet hitelesen szedegethetünk ebből az Szent Pálnak szóllásából: Tellyetek meugymond, Lélekekkel, tudniillik, Szent Lélekkel, szólván magatok között Psalmusokkal, Hymnusokkal, és lelki dicséretekkel, énekelvén, és dicséretett mondván az Urnak Eph. 5. 18. 19. Mert noha a féle szüből való Istenes Szent éneklések az Szent Léleknek munkái, az ki azokra, mint az könyörgésre is az hiveket felgerjeszti, de viszonttag azok által az Sz. Lélek is, avagy az ő ereje, és hatható munkája az szivekben mint egy felserkentetik, a miként az Ige és az sakramento-

mok által is. Ettől vagy on, hogy mikor az Keresztyén, ujjá született ember, szive szerint valami szép és szent materiájú ékes Rhythmus és gyönyörű nótájú dicséretet mond, vagy hall, ugyan felbuzdul az Istenhez való ájitatosságra belől az szive és az öröm miatt megtelnek az ő szemei Könyvel; tsak nē ugyan tapsol kezeivel, és tombol lábaival, mint az örvendetes Zengedezésre, kiáltozásra és trombita harsogásra felbuzdult Dávid az Istennek frigy ládája előtt, 2. Sam, 6. 14. 15. Mért ugyan is ilyen állapotban az Istentfélő hű ember, mintegy megrészednék az nagy buzgóságtól és az Szent Lélektől szivében öntetett Isteni szeretetnek forróságától, az mint hogy ime az Apostol is erre az értelemre intéz, midőn így szól Ne borral részegedgyetek meg, az mellyben bujaság vagy on, hanem Szent Lélekkel tellyetek meg, szólván egymás között Soltárokkal. Az hol az Szent Lelket ellenében veti az bornak, s az bortól megrészedteknek énekeléseiket a Szent Lélekkel megtölteknek éneklésiknek, ilyen értelembe; Az miképpen hogy az kik az bor italtól meg kajdulnak és megmelegednek, ottan danolni és gajdolni kezdenek. Azonképpen az kik az Szent Léleknek tüzétől felgerjenek, és buzgósággal megtelnek ottan megnyittyák szájokat az beszédre és éneklésre, de nem olyanra mint az bor ittasok, mert azok trágár beszédre, fajtalan s pajkos énekekre, és egyéb hiúságokra eresztik meg nyelveket; De az Szent Lélekkel megtöltek és megrészedtek, az Istennek nagyságos dolgainak beszélgettetésekre; mint az Szent Lélekkel megtölt, és annak Uj-Testamentomi kegyelmének sengéjével és mustyával megrészegült. Apostolok Act. 2. 4. 11. tselekedének; és lelki, az az Isteni, dicséretnek énekeltetésekre, mint im az Szent Pál jelenti. Érténk az kegyes éneklésnek végeiről, mind az Istenre s mind az emberekre tőrőkről, értsünk immár rövideden annak nemeiről is.

Az Szent Pál az immár sok izben említet helyeken, Eph. 5. 19. és Col. 3. 16. a kegyes éneklésnek három nemeiket emliti, úgy mint a Psalmusokat, Himnusokat és Odákat, mert azoknak nevezettnek az Görögben. Az Psalmusokon értetnek a Prophetáknak énekei, melyeket magyarul Soltároknak hívunk, nevezet szerint az Psalterium, avagy a Soltárkönyv, a melly más fél száz Soltárokból áll, melyeket egy néhány szent emberek, úgy mint az Asaph, a Mózes az Ethan Ezrahités, az Salamon, a Dávid és egyebek, Prophetai lélekkel szerzettek, noha főképpen a Dávidtól neveztetnek; Az himnusokon azok az énekek értetnek, az melyekben az Isten valami kiváltképpen való jótéteményeért dicséretetik, az honnan magyarul ugyan dicséretnek is mondatik, az minémű az Mózesé, és az Máriáné Exed. 15. a Deborahé, és az Baráké Jud. 5. az Annáé 1. Sam. 2. az három iffiaké az tűzben, Dan. 3. az Szüz Máriáé és az Zachariás Papé, Luc. 1. az Simeon Prophetáé, Luc. 2. és töb-

beké, mellyek más néven Deákul Canticumoknak is mondatnak. Az Odákon, mely is; mint az két elsők Görög szó, a Poéták értik, ama külömb-külobb genu, nemű kurta rhythmusu versetskéket, a melyeket lant mellett szoktanak vala mondani, az honnan ugyan Lyricumoknak is hivattak; de az Apostol érte rajtok az olyan énekeket, a mellyekben nem csak az Isteni dicséreték, hanem egyszersmind intések, tanítások, jövendölések és hálaadások is vagynak. Egy ilyenek az Salamon Énekeinek énekei, az mi Antiphonáink Prosaink, Versiculusink, Benedictióink, avagy az éneklést berekesztő Áldásink, és több a félék.

Ezeket az Sz. Pál, hogy amaz tisztátalan szerelemről irt pajkos énekektől, mellyekkel gyakrabban az bortól megzajosodott vásott ledérek magokat gyönyörködtetik, megkülömböztesse, Lelkieknek nevezi, amazokat ellenben testieknek, azaz, tisztátalanoknak, jelenti lenni. Mert azok mind fertelmes testi indulatokból származnak, és buja kívánságoknak bűdös seppedékéből fakadnak; mind ocsmány, szemtelen, és bordélyból költ parázna szókból állanak, s mind penig az gonosz kívánságoknak taplójának, az halgatokban való felgyujtására és az szemérmes szüzességnek kisérgtetésére mentől szühatóbb nótára lehet, mondatnak. De imezek az Szent Lélek ihlésének tisztaságos venájából folyamnak, idvösséges lelki jókról vagynak, kegyes, szent és tisztességes szókból állanak és az Isten dicsőségére s az halgatóknak az isteni félelemben és szeretetben való gyarapodásokra szolgálnak. Ilyen éneket kíván az Apostol mi tőlünk Keresztyénektől, midőn azt írja: Az Christusnak beszéde lakozzék tibennetek, (az Christusnak beszéde azt mondgya, s nem valami fajtalan, latrimákos füzfá Poétának szemtelen beszéde) bővséggel, minden böltsességgel; (nem megkoltságoskodott nyalkálkodással vagy valami ros személynek szerelmétől való megbolondulással) tanitván, intvén egymást, (nem az testnek az bujaságra természet szerint való hajlandóságát izgatván, szirkálván és az tüzet olajjal öntözvén) mint amaz szavokat tsontozó poklos száju, kerítő tzenkek szántsándékkal cselekesznek, kiknek énekeik felől imigyen gyalázatosan értett és szóllott régen Chrysostomus: Az miképpen ugymond, hogy az Koszmóval, mellyet fül vásáranak is hivnak, avagy az sárral az testnek fülei bedugódnak, azonképpen az latorparázna énekekkel az elmének fülei megundokittatnak; Mert mintha ganéjt tsapnának a füleitekben, szintén olyan, mikor az ocsmány beszédeket halgattyátok. De mind károsb és veszedelmesb még ennél, hogy az Szent Lelket vélek megszorítottok és töletek elidegenítették, melytől az Sz. Pál kegyesen tilt benünköt. Eph. 4. 29. 30. Semmi rothadt beszéd, az ti szájátokból ki nem mennyen és meg ne

szomorítsátok az Istennek Szent Lelkét, az ki által elpecséltettek az váltság napjára.

Ez megkülönböztető igével, Lelki, az felül említett virág, a vagy szüzességnek virágát elhullató, énekek után kirekeszti az Apostól, az Christus beszédéből álló lelki énekek közül, kárhoztattya egyszersmind amaz tudomány nélkül való balgatag buzgóságnak hagymázától megörjült Barátoktól szereztetett bálványozó énekeket is, az melyekben nem az teremtő Isten, hanem csak az teremtett állatok dicsőítetnek, köszöntetnek, idvőztetnek, segítségre hivatnak az gyülekezetekben, az minéműiek, az Mária Psalteriumja, melly nem az Christusnak, vagy az ő Sz. Lelkének beszédéből álló lelki dicséret, hanem egy ok-talan devotio-nak szeszétől általveretett fejü Barátnak, Bonaventurának, tépelődéséből özveaggatott, rágatott, kellemes virág ének, a mellyel mind a mondókat s mind az hallókat a Sz. Szüzzel való bálványozásra kisztegeti, mert abban mindenütt az Uram helyett Aszonyomat, az Isten helyett pedig Máriát irt; Monda, — ugymond, az Ur az én Asszonyomnak, üllý én Anyám az én jobbomra Psal. 109. Te benned reménylettem aszonyom, soha meg ne szégyenüllyek Psal. 30. Kellyen fel az Mária és oszollyanak el az ő ellenségi. Te hozzád kiáltottam Aszonyom, az én nyomoruságomban. Psal 67. Az te kezedben vagyon Aszonyom, az idvőség és az élet. Psal. 71. Aszonyom az te nevedben szabadíts meg engemet. Psal. 53. Az te nevedben, azt mondgya, s több afféle kegyes fülektől még csak hallásra is szonyu rettenetességek, az melyekkel az ember, avagy ő általa az pokolbéli ördög, az Szent Dávidnak lelki Soltárit rúttól megmocskolta, s még is nem átallyák némelyek közzülök érette mentetetni. Egy kohból költek azzal az Mária tiszteletire tsináltatott sok hymnusok, Litániák, és egyebek, az melyekkel az Breviáriumok, Officiumok, Rosariumok, Máriálék, Missálék, és több afféle babonás könyvecskék, rakvák; Melyekből többi között az Mariának imillyek gajdoltatnak; O felix puerpera, Nostrapians scelera, jure matris impera Redemptori. Oh boldog gyermek szülő, ugymond. ki a mi büneinket eltörlöd, (hol hát a Jézus Christus vére, a mely minden büneinket eltörlötte? 1. Joh. 1. 7.) Anyai méltóságoddal parancsolly az megváltónak. Ugy tetszik hogy nem csak azon Istenkednek itt Máriának, hogy könyörgésével nyerjen örök életet nékiek az ő Fiától, hanem ugyan parancsolatnak is neki véle. Óh ostoba fejek, hogy parancsolhat az szolgáló az ő Urának? Viszont: Mária mater gratiae, mater misericordiae, tu nos ab hoste protege, et hora mortis suscipe. Azaz: Óh Mária,

Regyelemnek anyja, **irgalmasságnak** anyja, (irgalmasságnak **Attyát** ismér az irás, de anyját nem) te oltalmaz meg minket az ellenségtől és fogadgy hozzád halálunknak óráján. Ezeket minden Szentek tsak egyedül az Istentől kívánták. Nem említem itt a számtalan sok szenteknek imádtatásokra szerzett hynusokat, Litániákat, Collectákat, és Isten tudja mind mi veszélyeket, a mellyekkel az Isten dicsőségének irigylője az ördög minden ő tiszteleteket bálványozásra fordította.

Közli Ivánka Sámuel.

(Vége következik.)

2.

A tiszántuli generalis zsinat felelete Benkovics Agoston váradi püspöknek, amidőn az, a reformált egyházi zsinatok házasságügyi működését betiltani kezdette. 1700. június 27. debreceni zsinat.

„Illustrissimus dominus Comes inlyti comitatus Bihar, episcopus varadiensis D. D. Agustinus Benkovich etc. az szent generalisra tekintetes nemzetes Püspöki Sámuel és Tordai Ferenc uraimék az tekintetes nemes vármegyének érdemes szolgabirái által így izen: Az szent generalis ab omni divertio penituo pro nunc abstinealjon, quia secus az felséges udvart informálja vagy írása, vagy személye által; — melyre az szent generalis így reponál: Az szent bibliátuls helvética confessiótól, mely most is nálunk vagyon, el nem állhatunk; hanem, ha valamely defectus eshetett, vagy az magisztrátus rest volt, azon lészünk, hogy melioráljuk, kívánván hogy az k. magisztrátus fegyverrel actu tegyen eleget, és így nem kívántatik az divortium.“

A tiszántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvéből

közli Révész Imre.

Egyházi és iskolai krónika.

Németország: A porosz egyházszervezet az állami törvényhozáselőtt. — Lelkészi fizetés Weimárban. — Az új mérték és pénzláb hatása. — Lipcsei egyetem népessége. — Heidelbergi theol. fakultás. — Ifju theologok öngyilkossága. —

A porosz evang. egyház alkotmányának azon terve, amelyet annak idejében bőven ismerttünk, már mind a képviselők mind az urak házán keresztülment és pedig minden lényeges változtatás nélkül. Virchow nagyhirű berlini tanár és képviselő igen élénk résztvett a tanácskozásokban és pedig ellenzéki irányban. Egyik indítványa az volt,

hogy akik tömegesen lépnek ki az egyházból, az egyházi vagyonból kapják ki aránylagos osztályrészeket. Ez megbukott. A másik indítványa elfogadtatott. E szerint a porosz állami egyetemek theologiai tanszékeinek betöltésére az egyházi főtanácsnak többé semmi befolyása nem lesz.

A weimari nagy hercegségben, a lelkészi fizetés, a legújabb időkben következőleg rendeztetett: a minimum, a szolgálat öt első évében 1500 márk, ezentul fokozatonként emelkedik, úgyhogy a 20-dik évben 2400, a 25-dikben pedig 3000 márk a fizetés. Mindez részint az egyházközségi pénztárak, részint egy oly központi pénztár által fedeztetik, amelyhez az állam évenként 32,000 márk adománynyal járul. A fizetés javíthatása végett, itt is több kisebb gyülekezetek összecsatolatnak.

Németország több pontján tapasztalták, hogy a lelkészi jövedelmek közül különösen azok, amelyeknek jó része stólából és accidentiákból áll, az új pénz láb behozatala következtében tetemesen csunkultak, oly formán, mint nálunk is néhol, midőn a régi egy ezüst vagy pengő forint helyett egyszerűen egy új osztrák forintot adtak. Krajcároknál és garasoknál még többször fordul elő a lelkészek károsodása. — Nagyon könnyen be fog következni nálunk, most már az új mértékek következtében a lelkészek terménybeli fizetéseire nézve is. Jó lenne tehát a lehető legcélszerűbben s egyházkerületi vagy legalább egyházmegyei köztekintélyvel állapítani meg új mérték szerént a fizetéspontokat. Különben, nem lesz rossz bevárni a politikai megyék új kikerekítését is; mert ennek következtében, néhol változni fog az egyházmegyék területe is.

A lipcsei egyetemen a legközelebbi félév végén 3032 volt a hallgatók összes száma; ezek közül 107 rendkívüli volt. — Theologus volt 337, jogász 1130, orvos 369, természettudományi 199, bölcsészeti 129, paedagog 94, philolog 370, mathematicus 100. stb. stb. Nemzetiség szerint 2575 német, 2 francia, 15 görög, 12 angol, 2 olasz, 7 hollandi, 86 osztrák (a jó német lap bizonyosan ezek közzé olvasztotta a magyarokat is) 5 román, 67 orosz, 3 szerb 6 skandináv, 62 helvét, 7 török, 63 északamerikai, 3 brazíliai, 3 indus; Chiliből, Cubából és Japánból egy egy.

A heidelbergi theologiai fakultás kebeléből az újabb időkben 3 tanár távozott. Dr. Schulz rendes tanár a göttingeni egyetembe, Dr. Sevin privát docens a mannheimi leányiskolába, priv. doc. Kneucker lelkészségre nyertek meghívást s elfogadták. Az egyetemen a hat hittanári állomás folyvást fennáll; jelenleg épen hat a theologus tanulók száma is! E botrányos néptelenségen mely már darab idő óta jellemzi az egykor oly híres és népes heidelbergi egyetem modern theologiai fakultását, az államkormány az által akar segíteni, hogy a tanulók számára igen gazdag stipendiumokat ad; — a múlt május hó elején Durlachban tartott egyházi értekezlet kebeléből azonban, számos lelkész aláírásával, azon kérés intéztetett a kormányhoz, hogy a tanszékeket ne csupán modern, hanem a hitvalláshoz hű theologokkal töltsse be, s mindjárt szaporodni fog a hallgatók száma.

Az újabb időkben, a tübingeni egyetemről azon szomorú hirt közli egyik külföldi lap, hogy ott több ifjú theolog öngyilkossággal vétett végett életének; — némelyik, mert kényszerítve volt a theologiai pá-

lyára, némelyik pedig, mert theologiai tanulmányai folytán, oly kétségekre talált, amelyek őt, a legvégsőbb sötét kétségbeesésre taszították. A tübingeni egyetem evang. theologiai fakultása pedig egyáltalában nem a modernnek hanem épen az ellenkezők közzé tartozik. Noha a bir, nem csupán protestáns, hanem római katolikus theologokról is szólhat, miután Tübingenben ezek számára is van fakultás; mindamellett nem kevés tanulság foglaltatik abban reánk magyar protestánsokra nézve is. Scyllái és kharibdisei, mind a modern, mind az orthodox vagy pozitív irányzatnak megvannak. Erőszak, elnyomás, rabszolga lelkiség, tettetés, képmutatás, tüntetés és máseféle bűnök s léhaságok, mindkét irányzat hiveinél fordulhatnak elő. Én magam is láttam már, épen hazánkban is oly ifjakat, akik az orthodoxia vagy pietizmus bárány bőre alatt, valóságos modern rókák és farkasok valának. Távoztassa az Isten tőlünk az eféle nevetséges és utálatos dögvést. Nálunk magyar protestánsoknál sok baj ellen legfőbb orvosszer a német protestáns theologiai irodalom kitünőbb termékeinek alapos tanulmányozása lehetne. Nem kell az ifjut mintegy erőszakkal elzárni egyik irányzattól sem, hanem tájékozni, vezetni, igazgatni, utasítani és segíteni kell őt a lehető legnagyobb hűséggel és gondal. — A kételkedés nehéz harcát minden léleknek át kell harcolni s a theologusnak kitünő mértékben. A harcban legfőbb fegyverünk az Istenbe vetett őszinte bizalom mellett a komoly tanulmányozás. Ismétlem: a német protestáns theologiai irodalmat kell ifjainknak tanulmányozni, minél szélesebb körben és minél mélyebbre hatólag! Az angol és francia protestáns theologiai irodalom, nagyon messze el vannak maradva a némettől. Vos exemplaria germanica nocturna versate manu, versate diurna!

Nagy Britannia: A szent föld benépesítésének terve. A nagy péntek megülése.

A leleményes angolok között egy igen tekintélyes társulat alakult avégre, hogy Szíria és Palesztina, zsidó és keresztyén települőkkel benépesíttessék. A célra legelőször is mintegy 50,000 font sterlinget gyűjtenek össze. A török kormány a lehető legkedvezőbb feltételeket ígérte, legalább eddigelé; de most már nem tudhatni, hogy vajjon a bekövetkehető nagyszerű keleti válság, nem fogja-e ez ügy menetét is teljesen felforgatni vagy megakadályozni. Ha a telepítési terv sikerül, bizton remélik, hogy a szent föld egy pár évtized múlva ismét gazdag és virágzó tartományyá lesz. Mit mondanak ehhez Izrael fiai?!

Angliában és Északamerikában a nagy péntek eddigelé egyháziilag nem ünnepeltetett meg, azon az okon, mert nincs bibliai alapja, mint a vasárnapnak. Tudva van, hogy Lincoln az északamerikai elnök, épen nagy pénteken lövetett agyon a szinbázban, amelyet tehát ő, ezen a napon, mint nálók valóságos köznapon, minden puritán kegyessége mellett is, aggodalom nélkül meglátogathatott. Az újabb időkben azonban, már kezdik az angolok is egyháziilag megülni a nagy pénteket; a jelen évben disszenterék is nagyszámmal csatlakoztak az ünnepléshez.

Helvétzia: Rougemont halála. — A lelkészi fizetés Genfben.

A múlt április hó 3-án hunyt el szülővárosában Neuchatelben, a nagy tekintélyű s francia léttére is mindvégig porosz érzelmű államférfi s a keresztyénségnek egyik hű, tudós és buzgó irodalmi védője Rougemont Fridrik Konstant. Egykor Hegelt hallgatta ő is a berlini egyetemen, s több éven keresztül a hegelisták tul szabadelvű árnyalatának lévén hive, az evangéliomot és a keresztyénséget jóformán semmiresem becsülte. Később azonban, olvasván Tholoucknak „Weihe des Zweiflers“ című művét, ennek s más körülményeknek is közrehatása következtében vallástani irányzata egészen megváltozott s lett az evangéliomnak rendületlen hívévé s apostoli buzgalmu védelmezőjévé. Ily szellemben több művet irt, mint pl. Das Urvolk, seine Religion, Geschichte und Bildung. — Das Bronzezeitalter. — Christus und seine Zeigen. — La croix du Rigi et les soupirs des creatures. — La vie humain avec foi et sans la foi. Les deux cités. stb. stb.

Genfben ezelőtt tíz belvárosi lelkész egyenként 2770, négy más lelkész 1836 frank évi fizetést kapott, lakásnékül. Legujabban 3000 és 2500 frankra emeltetett a fizetés s ehhez még 300 - 400 franknyi pótlék is járul, kárpótlásul az újabb időkben már nagy részben elmaradt önkéntes magán ajándékok helyett.

Hollandia: A theologiai fakultás az egyetemeken.

Már a leydeni egyetem százados örömnépén hangzott a szózat, hogy a theologiai fakultást ki kell rekeszteni az egyetemekből. A közlebbi időkben maga a kormány indítványul terjeszté ezt a törvényhozó testület eleibe, azon megjegyzéssel, hogy azon összegek, amelyeket eddig az állam a theologiai fakultások fentartására fordított, az egyház által felállítandó theologiai intézetek segélyezésére fordittassanak. Az ily nézetnek fő indoka, amint tudjuk, nem más mint azon alaptalan vélemény, hogy a theologia nem tudomány. A holland kamara azonban nem fogadta el a kormány indítványát; meghagyja a theologiai tudományokat az egyetemeken, de a dogmatika s a gyakorlati theologia kivételével. Ez is bal vélemény, mert e két tudomány épen ugy méltó tudomány névre mint pl. az exegesis vagy az egyháztörténelem. — Sajnos, hogy a kor modernei nem veszik észre, hogy a theológiának a többi tudományokkal való szerves egybeköttetésből kiszakasztása s a leendő papoknak mintegy zárdai képzetetése épen nem a protestantizmusnak, hanem az ultramontanizmusnak érdeke és elve. A modernek tehát e téren Hollandiában is egy célra dolgoznak az ultramontanokkal; épen ugy mint Helvétziában is más téreken. „Der Ultramontanismus, der beste Bundesgenosse des Reformerthums“! mondá a napokban egyik tekintélyes külföldi protestáns egyházi lap.

Hazai könyvészet.

A következő, hozzánk beküldött irodalmi jelenségekről a legszivebb készséggel teszszük rövid jelentésünket:

A budapesti kir. magy. tudomány-egyetem újjáalakítása 95. évfordulójának ünnepe 1875. jun. 25. Budapest. 1875. 8 r. 64. l. —

Kovács Józ. rektor alaposan értekezik benne az egyetemi szervezetelekről; Rupp Ján. volt rektor részletes és indokolt jelentést tesz a jutalomtélélekről.

Erődi Béla, bölcsészettudor, a budapesti VIII. ker. községi főreál tanodán a magyar nyelv és irodalom rendes tanára: A magyar nemzeti irodalom története az új tanterv alapján, középtanodák felsőbb osztályai számára. 8 r. 160 l. Budapest. Aigner. Ára: 1 frt 20 kr.

Károly Gy. H. Abaujmegeye XVI. századbéli műveltség-történelméből. Bölcsészetszaktudori értekezés. Budapest. 1875. Tettei Nándor. 8 r. 71 l. A vizsolyi nyomdáról, Károli Gáspár bibliafordításáról stb. szóló kitünő történelmi értekezés.

A kolozsvári ev. reform. főtanoda régibb és legújabb története, egyszersmind Értesítő az 187 $\frac{1}{2}$. tanodai évről. Szerkesztette Szabó Sámuel tanvezető tanár. Kolozsvár. 1875. 8 r. 170 l. A múlt századokról is igen becses történelmi adatokat tartalmaz.

Az erdelyi ev. ref. fő és közép tanodák autonómiaja s a nagy enyedi papnövelde Kolozsvárra helyező indítvány. Irta Szabó Sámuel tanár. Kolozsvár. 1875. Pap Miklós. Kis 8 r. 48 l.

Békési Gyula gymn. tanár, Elemi latin nyelvtan. középiskolák alsó osztályai számára. Nagy 8. r. 176 l. Debrecen, Csáthy 1876. Ára 1 frt. Az illető körök figyelmére és pártfogására méltó jeles kézikönyv. Örülünk, valahányszor protestáns tanáraink jeles műveit említhetjük fel. Vajha, különösen az akadémiai tanárok részéről, ne csupán kézi könyveket, hanem a hazai tudományosságot valóban előbb vivő eredeti tudós műveket is minél nagyobb számmal üdvözölhetnénk! Ez lenne egyik életrevaló jelensége annak, hogy valóban közelget egy magyar protestáns egyetem felállításának ideje és lehetősége.

Gyertyánfi István, budapesti állami tanítóképezdei igazgató. Az ellenzéki szellem az iskolában. Budapest 1876. 8 r. 47 l. Ára 30 kr. Kitünő tanulságos és szellemdus paedagog értekezés Vajha épen a protestáns főiskolák tanárai is minél többen megolvassák!

ABC és olvasó könyv. Szerkesztették Lakits Vendel, Luttenberger Ágost, Péterfi Sándor, Svetvizer Lajos. 8 r. 120 lap. Ára kötve 30 kr.

Köszönettel vettük a nagy szalontai ref. egyházmegye 1876. ápr. 4-diki közgyűlésének nyomtatott jegyzőkönyvét.

Frecska Lajos evang. lelkész és egyházkerületi jegyző ur, „Evangyéliomi Tanuság“ cím alatt folyó évi júliustól kezdve egy havi folyóiratot fog szerkeszteni és kiadni. Előfizetési ára egész évre 3 frt, félévre 1 frt 50 kr. amely, szerkesztő kiadóhoz Limbachba, Pozsony megyébe küldendő; u. p. Bazin. — Ezen egyházi és iskolai folyóirat „az ágostai hitvallásu evang. egyház nyilvános vallástételeihez és a honi protestans egyház autonómiáját biztosító országos alaptörvényekhez szigoruan fog ragaszkodni.“ — Részünkről, mindenkor a legőszintébb tisztelettel és kimélettel igyekeztünk viseltetni ágostai hitvallásu honfitársaink iránt, semmit nem tekintvén a különböző nyelvre, amelyhez, hogy ha a törvény korlátai között rendületlen hűséggel ragaszkodnak, — nagyon jól teszik. Valódi művelt magyar embernek, nemzeti önérzetével ellenkeznek az, hogy az ő nyelve erőszakkal

tukmáltassék a nem magyar ajkuakra. Lelkünkéből óhajtjuk, hogy a címzett folyóirat hosszú időn keresztül s teljes sikerrel működhessék s legyen békéltető és összekötő kapocs épen magának a hazai evangélikus egyháznak kebelében is, a különböző ajku hittestvérek között!

Lenkey Ferenc, a „Biblia iratása“ című 10–12 ivnyi terjedelmű műre hirdet előfizetést. A dijj 1 frt s Aigner L. könyvkereskedőhöz küldendő, Budapestre.

A Figyelő című heti lap, folyó évi júliusban irodalomtörténeti havi folyóirattá fog alakittatni s megjelenik havonként 4 ives 8-ad rétű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 8 frt, félévre 4 forint, amelly Budapestre, IV. Váciutca 18. Abafi Aigner Lajos szerkesztő s kiadó tulajdonoshoz küldendő.

Millard H. E. úrtól, az angol bibliaterjesztő társulat budapesti bibliai üzletét Victor B. ur vette által. Deáktér. 3. sz.

Köszönettel vettük A vértesaljai helv. hitv. egyházmegye K. Nyéken, 1876. május 3–4 napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyvét. Kiadta Mészöly Pál egyházmegye főjegyző. Nyomatott Székes Fehérvárott, a Vörösmarty könyvnyomdában. Nagy 8 r. 34 l. — Az érdekes tartalom egy része, már a napi lapokból ösmeretes. Figyelemre méltó, hogy a belhivatalnokok fizetésének az új mérték szerinti átváltoztatását ezen egyházmegye is elrendelte.

Ugyancsak ezen egyházmegye egy erélyes és alapos felirást intézett a pénzügy-miniszteriumhoz, amiatt, hogy ez, számos lelkészeket, az ugynevezett családi értesítések bélyegmennyisége miatt, mind az újabb mind korábbi időkről, tetemes pénzbírsággal büntetett meg. — Valóban sajnálni is, csudálni is lehet a miniszterium említett eljárását. Kár volt figyelembe nem venni az illetőknek, hogy azoknak az anyakönyveknek fentartási és vezetési költségeihez nem adott az állam egy fillért sem, épenugy, mint a mi anyakönyvvezető lelkészeink kiképzetésére. De még azt a fáradságot sem vette eddigelé magának a kormány, hogy az anyakönyveknek egyházi és állami szempontból való viszonyait egy kis tanulmány tárgyává tétette volna; hanem a rendeleteket és parancsolatokat egymás után küldi s a bírságokat hűségesen kiróvjá igenis, mintha csak valóságos alárendelt s fizetett kormányhivatalnokok, vagy legalább is a klérussal egyenlőképen javadalmazott lelkészek volnánk. — Kérdésbe lehet pedig tenni: van-e a magyar protestáns lelkész törvényesen köteleztetve arra, hogy minden egyes anyakönyvi kiadványnál, szorosán kinyomozza, hogy mi célra fog az használtatni s kell-e reá bélyeg és mennyi? Ezt tudni nem annyira a lelkészeknek, hanem az anyakönyvi kivonatot használó állampolgárnak a tiszte. Sajnálni lehetne, ha egy alkotmányos szabadelvű államban, a protestáns lelkész is, a közönség felett gyámkodóvá s egyuttal habár látszólag is, az államkormány finantz-tisztviselőjévé s ellenőrévé tételnék!

Külföldi könyvészet.

Bibelwerk, theolog. homilet. Bearb. und herausg. v. d. P. Lange. Alt. Testam. 9-ter Th. Esra, Nehemia, Esther, Bearb. v. Prof. Dr. Schultz. Nagy 8 r. Bielefeld. VIII. 302 l.

- Achelis**, Die Bergpredigt Matthäus und Lucas exegetisch u. kritisch untersucht. Nagy 8 r. XII. 492 l. Bielefeld. 8.
- Evangelia apocrypha**, collegit atque rec. Const. de Tischendorf. Edit. alt N. 8 r. XCV. 486. Leipzig. 12.
- Ewald**, Die Lehre der Bibel v. Gott. 4-ter Th. kölönleges cime: Über d. Leben d. Menschen u. d. Reich Gottes. Nagy 8 r. XVI. 279 l. Leipzig. 6, 60. Az egész 31, 60.
- Hausrath**. Neutestamentliche Zeitgeschichte 3. Tdl. 2. Aufl. Nagy 8 r. VIII. 510 l. Heidelberg. 10.
- Corpus Apologetarum**. Ed. Edid J. C. Th. Eques de Otto Volum I. Fascic. 1. Justini philosophi et martyris opera. Tom I. Pars I. Nagy 8 r. 96 l. Jena 1, 80.
- Eusebii Chronicorum Lib. II**. Ed. A. Schoene. Vol. 1. N. 4 r. XVI. 245 l. Berlin. 20.
- Brendel**, Die Schlacht am weissen Berge bei Prag. Nagy 8 r. 59 l. Halle. 1, 20.
- Zwiedinek Südenhorst**, Geschichte der Relig. Bewegung in Inner-Österreich. im 18. Jahrhundert. Lex. 8. Wien 1, 40.
- Dalton**, Gang durch Londoner Wohlthätigkeits-Anstalten und Streiflichter aus dem kirchl. Leben Hollands der Gegenw. 8. VIII. 85 l. Wiesbaden 1, 35.
- Geröck K.** Jugenderrinnerungen. 2. Aufl. VII. 360 l. Bielefeld. 5.
- Hosea et Joel ad fidem cod. babylonici petropolitani** ed. H. Strak. Nagy ivrét. 22 l. Leipzig 8.
- Psalmen**, die. Hebr. Text, mit e. kurzen Ausleg. A. Heiligstedt. 1. Hft. 1—25 Zsolt. Nagy 8 r. 72 l. Halle. 1.
- Keil C. F.** Handbuch der biblischen Archaeologie. 2. verb. Aufl. Nagy 8 r. XIV. 766 l. Frankfurt a. M. 14.
- Rieh m**, Handwörterbuch d. bibl. Alterthums. 4. Lief Lex. 8. Bielefeld. Egy füzet 1, 60.
- Schultze Mart.** Handbuch der ebräischen Mythologie. N. 8. X. 294. Nordhausen 5.
- Meyer**, Krit. exeget. Handbuch üb. d. Evang. Matthäus 6. Aufl. N. 8r. VI. 614 Göttingen, 8.
- Beyschlag**, Zur Johanneischen Frage. XVI. 260. Gotha. 4.
- Preger**, Beiträge zur Geschichte der Waldesier im Mittelalter. N. 4r. München 2. 70.
- Luthers Tischreden oder Colloquia** in Auswahl f. d. deutsche Volk. 8r. XV. 158 l. 2, 40.
- Gladstone**, Reden Papst Pius IX. Autoris. deutsche Ausg. XII. 61. l. Nagy 8r. Nördlingen. 1, 60.
- Gladstone**, Rom und die neuesten Moden in d. Religion. Autor. Ausgabe, n. 8r. XII. 279. Nördlingen. 4, 80.
- Henke**, Nachgelassene Vorlesungen über Liturgik und Homiletik. Herausg. v. Zschimmer. n. 8r. XVI. 572. Halle. 10.
- Stiebritz** Zur Gesch. der Predigt in der evangel. Kirche, von Mosheim bis auf die Gegenwart 2. Abth. N. 8 r. IX XX, 305-721 l. Gotha. 7.

Kögel, Der Brief Pauli an die Römer in Predigten dargelegt. N. 8 r. XII. 403 l. Bremen 6.

Meinertzhagen, Predigten üb. ausgew. Psalmen. N. 8 r. IV. 344 l. Bremen 4.

Koopmann, Zeugnisse von Christo. Predigten. N. 8 r. XVI. 205. Schleswig. 4.

Leonhardt, Das christliche Gebet. 7. Vorträge m. Vorwort v. D. Brückner. 8 r. IV. 164. Berlin. 2, 40.

Rössler, Das deutsche Reich und die kirchliche Frage. N. 8 r. VII. 443. Leipzig. 10.

Sohm, Das Recht der Eheschliessung aus dem deutschen und canonischen Recht geschichtlich entwickelt. N. 8 r. XI. 336. Weimar 6.

Uhlhorn, Vermischte Vorträge üb. kirchliches Leben der Vergangenheit u. d. Gegenwart. 8 r. V. 410. Stuttgart. 5.

Friedländer, Dissertatio de Judaeorum coloniis. 4. Regiamonti. Dalkovszky.

Bibelwerk für die Gemeinde. In Verbindung mit mehreren evang. Theologen. Bearbeitet und herausgeg. v. R. F. Grau N. T. 1. Lief. Nagy 8. IV. 171 lap. Bielefeld. Velhagen et Klasing. 1. 60. — Ezen rövid magyarázatokkal ellátott bibliát több külföldi lap nagyon dícséri. Több füzetből fog állani. Egy füzet ára 1 márk 60 pfen.

Uechritz, Studien eines Laien über den Ursprung, die Beschaffenheit und Bedeutung d. Evangelium nach Joannes. Nagy 8 r. XVI. 595. l. Gotha Perthes. 10 márk.

Broecker, Der Brief St. Pauli an die Galateer. In Bibelstunden für die Gemeinde ausgelegt. 8 r. 164 l. Schleswig. Bergas. 2 M.

Freihold, Die Lebensgeschichte der Menschheit. Kulturgeschichtliche Forschungen und Betrachtungen. I. B. Das erste Leben der Menschheit oder die sinnliche Richtung. Nagy 8 r. VII. 266. 4. 50.

Goldzieher, Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwickelung. Untersuchungen zur Mythologie und Religionswissenschaft. Nagy 8 r. XXX. 402. Leipzig. Brockhaus. 10.

Ritschl, Über das Gewissen. Vortrag. Nagy 8 r. 32 l. Bonn. Markus.

Monumenta Germaniae historica inde ab Anno a. Christo 500 ad a. 150. Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters. 2. B. 1. Abth. Nagy 4 r. 384. l. Hannover. Hahn 12.

Buder, Über die apologetische Aufgabe der Theologie — in der Gegenwart. Akadem. Antrittsrede. 8 r. 21 l. Tübingen. Fues. 50.

Nataneck, Rabbi J. Wissenschaft-Religion. Eine, pro und contra Beleuchtung des Materialismus, Darwin, Haeckel, Büchner und s. w. nach naturwissenschaftlichen Grundsätzen der mosaischen Entstehungsgeschichte, nebst historischen Beweisführung für e. waltenden göttlichen Vorsehung 8 r. 15 l. Budapest. Tettey et comp. 2. 40.

Bertoldy, Evangel. Zeugnisse. Ein Jahrgang Predigten über Evang. Perikopen zum Vorlesen in Kirche und Haus. Nagy 8 r. VII. 299. Eisenach. Bachmeister. 4. 20.